

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Azərbaycan müəssisələrinin fəaliyyətində maliyyə nəticələrinin
formalaşması və idarəedilməsi üsulları” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Əhədova Gülnar Qismət qızı

BAKI – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh

“ _____ ” _____ 2019-cu il

**“Azərbaycan müəssisələrinin fəaliyyətində maliyyə nəticələrinin formalaşması
və idarəedilməsi üsulları”**
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402 – Mühasibat Uçotu və Audit

İxtisaslaşma: “İstehsal sferasında mühasibat uçotu və audit”

Qrup: 400

Magistrant
Əhədova Gülnar Qismət

Elmi rəhbər
i.ü.f.d. Əbdülhəsənov Tural Tofiq

Proqram rəhbəri
i.e.n., dos. Seyfullayev İlqar Zülfüqar

Kafedra müdiri
i.e.d., professor Kəlbiyev Yaşar Atakişi

BAKİ – 2019

SUMMARY

The relevance of the research: The administrative financial management in Azerbaijan has been restructured in line with the market economy. Such reforms led to the increase in the role of finance in the rapid development of production and society as a whole.

Purpose and tasks of the research: Provide sustainable development in our country, to find out financial resources of international practice in this field, and to find ways to bring these aspects into line with our country's business management system. Identify existing problems and ways of solving the financial resources management of the enterprise.

Research methods: The evaluation of materials, economic analysis, comparative analysis, graphic studies, analysis-synthesis methods were used.

Knowledge base of research work. Normative documents, periodicals articles and materials of the Internet network, official materials of the State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan were used.

Research restrictions: The lack of information on the subject in local literature and the non-publication of statistical indexes on the web sites have been a major limitation.

The results of the study: The methods and models obtained as a result of the research carried out are of practical importance in solving the problem.

Practical significance of the research: The practical significance of the work can be pointed out by the fact that it can be a useful database for those who want to do research in the future. It can be used as a necessary resource for teaching in universities on the topics addressed in the dissertation.

Key words: finance, office, resource, analysis, statistics

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR	Azərbaycan Respublikası
İEÖ	İnkişaf Etmiş Ölkələr
MM	Maliyyə Menecmenti
MTF	Maliyyə Təsərrüfat Fəaliyyəti
İƏİT	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
OECD	Organization for Economic Co-operation and Development

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	6
I fəsil: Maliyyə nəticələrinin idarəedilməsinin nəzəri-metodoloji əsasları.....	10
1.1. Azərbaycan müəssisələrinin fəaliyyətində maliyyə nəticələrinin mahiyyəti və rolu.....	10
1.2. Maliyyə nəticələri–idarəetmə mexanizminin əsası kimi.....	14
1.3. Müəssisənin maliyyə vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilər sistemi və informasiya mənbələri.....	19
II fəsil: Müasir şəraitdə müəssisə fəaliyyətində maliyyə nəticələrindən istifadənin mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi.....	28
2.1. Müasir şəraitdə müəssisə fəaliyyətinin təhlili.....	28
2.2. Müəssisə fəaliyyətində maliyyə nəticələrindən istifadənin mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi.....	37
III fəsil: Azərbaycan müəssisələrində davamlı inkişafının təmin edilməsində maliyyə resurslarının idarə edilməsi mexanizminin təkmillədirilməsi istiqamətləri.....	48
3.1. Müəssisələrin maliyyə nəticələrinin idarəedilməsinin mövcud problemləri və həlli yolları.....	48
3.2. Müəssisələrin maliyyə resurslarından səmərəli istifadə edilməsinin perspektivləri.....	60
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	67
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	69
Cədvəllərin siyahısı.....	72

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Azad bir dövlət kimi AR-nın müəssisələrində çox güclü maliyyə idarəçiliyi siyasətinin həyata keçirilməsi lazımdır. Bu eyni zamanda bazar iqtisadiyyatının da əsas xassələrindən biri hesab edilir. Bu səbəbdən də AR-da inzibati maliyyə idarəçiliyi tamamilə dəyişdirilmiş və bazar iqtisadiyyatının tələblərinə müvafiq olaraq bir daha qurulmuşdur. Bu cür islahatlar əsasən cəmiyyətin və istehsalın intensiv olaraq tərəqqisində maliyyənin rolunun artımına gətirib çıxarmışdır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid ölkə ərazisinin bütün regionlarında fəaliyyət göstərən müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat hüquqlarını artırmağa imkan verdi. Paralel olaraq da onların öz vəsaitlərini inkişaf etdirməklə mənfəət qazanmaq imkanlarını da əsaslı surətdə artırmışdır. Müstəqil maliyyə təsərrüfat fəaliyyəti aparmaq səlahiyyətlərinə malik olan müəssisələr əsas təsərrüfat sahələrində əldə edilmiş pul vəsaitlərini müxtəlif qiymətli kağızalarda yerləşdirmək imkanlarına malikdirlər.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Tədqiq olunan mövzuya dair xarici ölkə alimlərindən Bolşakov S.V., Gryaznova A.G., Efimova O., Kovalev V.V., Likhacheva N.O., Şchurov S.A., Savitskaya G.V., Sheremet A.D., və s. Azərbaycan iqtisadçı-alimlərindən Ağamaliyev M., Şükürov T., Məmmədov T., Şəkərəliyev A., Rzayev Z., Musayev A., Əlirzayev Ə., Həsənli M., Sadıqov M. və başqalarının əsərlərini nümunə göstərmək mümkündür. Bu əsərlərin təhlilindən məlum olur ki, müəssisədə maliyyə nəticələrinin formalaşması, qiymətləndirilməsi və idarəedilməsi istiqamətində elmi araşdırma aparılmış, ancaq yetərli nəticələr əldə edilməmiş, bəzi problemlər öz həllini tam tapmamışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi ölkəmizdə istehsal müəssisələrində davamlı inkişafın təmin və inkişaf etdirilməsi, maliyyə resurslarının müəssisə idarəedilməsi sistemində uyğunlaşdırılması yollarının aşkarlanmasıdır. Eyni zamanda tədqiqat işinin məqsədinə ölkəmizdə istehsal müəssisələrində davamlı inkişafın təmin edilməsində maliyyə resurslarının idarə edilməsinin tərəqqi meyillərinin tədqiq olunması, maliyyə sistemini tərəqqi

etdirməklə, maliyyə nəticələrinin tənzimləyici gücündən istifadə etməklə bütövlükdə iqtisadi inkişafa nail olmanın metod və vasitələrinin araşdırılmasını aid edə bilərik.

Bu məqsədlərə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr müəyyən olunmuşdur:

- Müəssisələrin maliyyə resurslarının idarə edilməsi mexanizmi nəzəri-metodoloji əsaslarının tədqiqi;
- Müəssisələrin maliyyə resurslarının mahiyyəti, tərkibi, təşkili prinsiplərinin öyrənilməsi;
- Müəssisələrin maliyyə resurslarının mənbələrinin müəyyən edilməsi;
- Azərbaycanda istehsal müəssisələrində davamlı inkişafının təmin edilməsində maliyyə resurslarının idarə olunmasının mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi ;
- İstehsal müəssisələrində maliyyə resurslarından səmərəli istifadə edilməsinin perspektivlərinin araşdırılması;
- Müəssisənin maliyyə nəticələrinin idarəedilməsinin mövcud problemləri və həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı kimi ölkəmizdə fəaliyyət göstərən “Sevimli Dad” Müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodu seçilmişdir.

Sadalanan müəssisələrdə maliyyə resurslarının idarə edilməsi inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsi prosesi isə tədqiqat işinin predmetinə daxildir.

Tədqiqat metodları. Dissertasiya işinin yazılmasında müxtəlif metodlardan istifadə edilmişdir. Belə ki, bu metodların əsasında sintez və analiz metodları, deduksiya və induksiya metodları, həmçinin də müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir. Analiz metodunun köməkliyi ilə dissertasiya işinin mövzusu hissələrə-fəsillərə bölünmüş, daha sonra isə sintez metodunun vasitəsilə ayrı-ayrı fəsillər üzrə aparılmış təhlillər ümumiləşdirilmişdir. İnduksiya metodunun köməkliyi ilə dissertasiya işinin mövzusunda uyğun iqtisadi faktlar müəyyən edilmişdir. Deduksiya metodu vasitəsi ilə isə həmin müəyyən edilmiş iqtisadi faktlar əsasında nəzəri biliklər, eyni zamanda da nəticə və təkliflər müəyyənləşdirilmişdir. Dissertasiya işinin yazılmasında müqayisəli təhlil

metodlarından da istifadə edilmişdir. Belə ki, dissertasiya işinin ayrı-ayrı fəsillərində müxtəlif müəssisələrin müqayisəli təhlili aparılmış, həmin müəssisələrin iqtisadi göstəriciləri əhatəli şəkildə təhlil olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasını normativ sənədlər və qanunvericilik, AR-nın Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi materialları, dövrü nəşrlərdə nəşr edilmiş bir sıra məqalələr və internet şəbəkəsində mövcud materiallar istifadə olunmuşdur.

Edilən araşdırma nəticəsində alınan metod və modellər problemin yoluna qoyulmasında praktiki əhəmiyyət daşıyır.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Yerli ədəbiyyatlarda mövzunun araşdırılması ilə bağlı informasiya azlığı, yetərli məlumat bazasının olmaması, müəssisələrin statistik göstəricilərinin saytlarda dərc olunmaması əsas məhdudiyyət olmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat zamanı müasir iqtisadi şəraitdə istehsal müəssisələrində davamlı inkişafının təmin edilməsində maliyyə resurslarının müasir tətbiq xüsusiyyətləri və tətbiqinin inkişaf etdirilməsi istiqamətləri ilə əlaqədar nəzəri və praktiki tövsiyələr verilmişdir. Tədqiqat işində aşkar edilmiş elmi yeniliklərə aşağıdakıları misal göstərə bilərik :

-Müəssisələrin maliyyə resurslarının idarə edilməsi mexanizmi nəzəri-metodoloji əsasları kompleks şəkildə araşdırılmış;

- Azərbaycanada istehsal müəssisəsinin maliyyə nəticələrinin təhlili “Sevimli Dad” Müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodu timsalında konkret statistik göstəricilərlə əsaslandırılmış;

- Müəssisənin maliyyə nəticələrinin idarəedilməsinin mövcud problemləri və həlli yollarına dair təklif tövsiyələr verilmiş;

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti. İşin praktik əhəmiyyəti haqqında onu vurğulamaq olar ki, bu sahədə gələcəkdə araşdırma etmək istəyən şəxslər üçün faydalı məlumat bazası ola bilər. Eyni zamanda dissertasiya işində müraciət edilən mövzular üzrə universitetlərdə tədris həyata keçirilərkən lazımi mənbə kimi istifadə edilə bilər.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən, yeddi paragrafdan, nəticə və təkliflərdən, həmçinin istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından təşkil olunmuşdur.

I FƏSİL. MALİYYƏ NƏTİCƏLƏRİNİN İDARƏEDİLMƏSİNİN NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI.

1.1 Azərbaycan müəssisələrinin fəaliyyətində maliyyə nəticələrinin məhiyyəti və rolu.

Şirkətlərin fəaliyyətinin maliyyə nəticələri bir çox müəlliflərin araşdırmalarının predmetidir. Onların bu anlayışın məğzinin anlamaları birmənalı deyildir. Məsələn, “korporativ maliyyə və mühasibat” kitabında maliyyə nəticələri təşkilatın gəlir və xərcləri arasındakı fərq kimi təsvir edilir. Ancaq bu tərif maliyyə resurslarının məğzini tam dəqiq səciyyələndirmir. (Ковалев В. В: 2014. səh. 356)

Ən geniş təsviri N.A.Tolkaçeva verir. Maliyyə nəticələri kimi, o, təşkilatın kapitalının hesabat zamanı maliyyə və təsərrüat fəaliyyəti prosesində, ümumi gəlir və zərər şəklində göstərilən, artımı və azalması kimi təsvir edilir. (Толкачева Н. А: 2014. səh. 55)

O.V.Yefimova öz növbəsində hesab edir ki, maliyyə nəticələri – gəlirdir. Ancaq, o, qeyd edir ki “həqiqi yekun nəticə sahibkarların sərəncam vermək haqqına malik olduqlarıdır” və dünya təcrübəsində “xalis aktivlərin artımı” kimi anlaşılır. (Ефимова О. В. 2014, səh.28)

Müxtəlif müəlliflərin fikirlərinə nəzər yetirdikdə, ən maraqlısı Q.V.Saviçkayanın fikridir. O, yazır ki, təşkilatın fəaliyyətinin maliyyə nəticələri alınan gəlirin və rentabelliyin cəmidir.(Савицкая Г. В: 2013, səh.46)

Beləliklə, maliyyə nəticələri gəlir kimi və yaxud daimi kapitalda dövrün əvvəli və ya sonunda mülkiyyətin dəyərinin azalması kimi səciyyələndirilir.

Maliyyə resursları anlayışının məhiyyətinə təkmənalı və əsaslandırılmış şərh vermək – həmçinin onun daxili tərkibini, müəssisənin dövriyyəsində onların rol və funksiyaları müəyyən etmək daxildir.

Hər bir təşkilat - hüquqi formalı təşkilatın əsas fəaliyyət məqsədi maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətindən gəlirin əldə edilməsidir. Gəlir istehsalatın, istehsal olunan məhsulun həcmnin və keyfiyyətinin, əmək məhsuldarlığının, öz qiymətinin dərəcəsinin effektivliyinin ən dolğun göstəricisidir. Buna görə, şirkətin maliyyə

vəziyyətinin təhlilinin ən mühüm elementlərinə biri onun fəaliyyətinin maliyyə resurslarının təhlilidir.

Maliyyə göstəricisi- təşkilatın xidmətidir. Gəlir, bu zaman yaxşı işin və yaxud xarici obyektiv və ya subyektiv amillərin nəticəsidir, zərər isə pis işin və yaxud xarici mənfi amillərin nəticəsidir. Bununla yanaşı, istehsal, investisiya və maliyyə fəaliyyətlərinin effektivliyi maliyyə resurslarında əksini tapır.

Yuxarıdakıları yekunlaşdıran zaman, qeyd etmək gərəkdir ki, fərqli müəlliflərin “maliyyə resursları” anlayışının təsvir edilməsində fikirləri müxtəlifdir.

Müasir mənada, gəlir müəssisənin fəaliyyəti üçün ümumiləşdirici bir göstəricidir, bu da istehsal artımı, məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və xərclərin azaldılmasını əks etdirir. (Колачева Н. В., Быкова Н. Н. 2015: səh. 29–35)

Gəlir, maliyyə resursu kimi müəyyən funksiyaları yerinə yetirir. İlk növbədə, gəlir təşkilatın fəaliyyətinin nəticəsində alınan iqtisadi effekti əks etdirir. O, iqtisadi inkişafın əsasını təşkil edir. Gəlirin artımı özünü maliyyələşdirmə, əmək kollektivinin sosial və maddi problemlərin həll edilməsinin əsasını qoyur. Gəlir büdcə, banklar və digər təşkilatlar qarşısında olan öhdəçiliklərini həyata keçirir.

Bununla yanaşı, qeyd etmək gərəkdir ki, gəlir yalnız maliyyə resurslarının dövretməsinin nəticəsi deyildir, eyni zamanda maliyyə vəsaitlərinin əsas elementidir. Bununla müəyyən olur ki, gəlir reproduktiv, stimullaşdırıcı və paylayıcı funksiyaları yerinə yetirir. O, iş aktivliyini və təşkilatın maddi rifahını səciyyələndirir. Gəlir ilə maliyyələşdirilmiş vəsaitlərin - aktivlərə sərmayə qoyuluşundan gəlir, geri dönüşünü təyin edirlər.

Təşkilatın işinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün yalnız gəlirin göstəricisi kifayət deyildir. Məsələn, iki müəssisə eyni gəlir qazanır, ancaq istehsal fondları, yəni əsas kapital və dövr edən vəsaitlərin cəmi, fərqli dəyərdədirlər. İstehsal fondlarının dəyəri daha aşağı olan müəssisənin işi daha effektivdir. Beləliklə, müəssisənin işinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün gəliri və onun

yaradılmasında istifadə edilən, istehsal fondlarını qarşılaşdırmaq lazımdır. Bu rentabellikdir.

Rentabellik termini “renta” sözündən yaranmışdır və bu hərfi mənada gəlir deməkdir. Beləliklə, rentabellik termini sözün geniş mənasında gəlir deməkdir.

İqtisadi ədəbiyyatda rentabelliğin bir neçə tərfi verilir. Beləliklə, geniş mənada rentabellik insanın təsərrüfat fəaliyyətinin resurslarından alınan hər bir gəliri əks etdirir.

A.D.Şerementin və Y.V.Neqaşayevanın fikrincə, aşağıda göstərilən cədvəldəki rentabelliğin əsas növləridir. (Шеремет А. Д., Негашев Е. В: 2015. səh. 208)

Cədvəl 1. Müəssisələrdə rentabelliğin əsas növləri

Göstərici	Hesablama formulu	Göstəricinin dəyəri
Mühasibat gəlirləri üzrə aktivlərin (avanslaşdırılmış kapitalın) ümumi rentabelliği	Vergidən öncəki gəlir/tarazlıq valyutasının orta qiyməti * 100%	Gəlirin hər bir şirkət tərəfindən qazanılmasında istifadə edilən vəsaitlərin kəmiyyətini göstərir.
Xalis gəlir üzrə aktivlərin rentabelliği	Xalis gəlir/tarazlıq valyutasının orta qiyməti * 100%	Müəssisənin ümumi aktivlərinin qazanılmasında istifadə etdiyi xalis gəlirin və ya zərərin miqdarını göstərir.
Ümumi mühasibat (və ya xalis) gəliri üzrə istehsal aktivlərin (əmlakın) rentabelliği	Vergidən öncəki gəlir/şəxsi vasitələri və maddi olmayan aktivləri və ehtiyatları daxil olmaqla istehsal fondların orta qiyməti *100%	Müəssisənin istehsal aktivlərinə qoyulan vəsaitin gətirdiyi gəliri göstərir.
Mühasibat gəliri (və ya xalis gəlir) üzrə şəxsi kapitalın rentabelliği	Vergidən öncəki gəlir/ şəxsi kapitalın orta qiyməti*100%	Öz kapitalın effektiv istifadə edilməsini xarakterizə edir və müəssisənin kapitalda avanslaşdırdığı hər bir vəsaitin xalis gəlirini göstərir.

Mənbə: Шеремет А. Д., Негашев Е. В. 2015: s. 145

Digər müəlliflərin fikrincə, rentabellik – müəssisənin fəaliyyətinin effektivliyinin əsas keyfiyyət göstəricilərindən biridir, və o məhsulların (işlərin, xidmətlərin) istehsalı və satışı prosesində xərclərin geri dönüş səviyyəsini və vəsaitlərin istifadəsinin səviyyəsini xarakterizə edir.

Hər iki halda, rentabellik gəlirin və bu gəlirin yaranmasına yatırılan kapitalın nisbətidir.

Rentabelliyn göstəricilərini fərqli müəssisələrin və fərqli həcmdə və növdə məhsul istehsal edən sahələrin işlərinin effektivliyinin müqayisəli qiymətləndirilməsi üçün istifadə edilir. Bu göstəricilər alınan gəliri sərf edilmiş istehsal vasitələrinə görə xarakterizə edir.

Rentabellik göstəriciləri müəssisənin gəlirinin formalaşmasında əmil mühitini əks etdirən ən əsas elementlərdəndir. Buna görə də, şirkətin maliyyə vəziyyətinin müqayisəli təhlili və qiymətləndirilməsi aparıldığı zaman ayrılmaz hissələrdir.

“Maliyyə nəticələri” anlayışını gəlir və zərərin fərqli növləri kimi anlaşıldığı üçün, istifadə edilən terminlərin sistemləşdirilməsi zəruridir. Təşkilatların maliyyə resurslarının ən ümumi təsnifat əlamətlərinə nəzər yetirək.

1. Uçotda istifadə edilən yaranma mənbələrinə görə:

- Satış gəliri (zərəri);
- Əmlak satışı da daxil olmaqla digər əməliyyatlardan alınan gəlirlər (zərər);
- Tarazlıq gəliri (zərəri).

2. Təşkilatın əsas fəaliyyət növləri üzrə formalaşma mənbələrinə görə:

- Əməliyyat fəaliyyətindən gəlir (zərər);
- İnvestisiya fəaliyyətindən gəlir (zərər);
- Maliyyə fəaliyyətindən gəlir (zərər).

3. Elementlərin tərkibinə görə:

- Mərkəzi gəlir;
- Ümumi rentabellik;
- Xalis (bölünməmiş) gəlir.

4. Vergitutma xarakterinə görə:

- Vergi tutulan gəlir;
- Vergi tutulmayan gəlir.

5. Yaranma dövrünə görə:

- Əvvəlki dövrün gəliri (zərəri);
- Hesabat dövrünün gəliri (zərəri);
- Təxmin edilən gəlir (zərər).

6. Ümumiləşdirmə dərəcəsinə görə:

- Təşkilatın gəliri (zərəri);
- Konsolidasiya edilmiş gəlir (zərər).

Gəlir anlayışının bir neçə izahatı var. Məsələn, K.Marks “Kapitalda” gəliri dəyişmiş, öz məğzini əlavə dəyərini gizlədən kimi tərif etmişdir. “Kapitalın” müəllifi əlavə dəyərin mənbəyinin istismar, işçilərin əməyinin ödənilməməsinin olduğunu düşünürdü. Marksın fikrincə, bu, burjua istehsal əlaqələrinin, burjua iqtisadi quruluşun xarici görünüşüdür. Beləliklə, istismar – gəlirin marksist izahatının əsasıdır.(Маркс К.: 2014:)

Fəaliyyətin maliyyə resurslarının təhlilinin əsas məsələlərini vurğulayırlar:

- Məhsulun planlarının yerinə yetirilməsi və gəlirin qazanılmasının mütəmadi yoxlanılması;
- Maliyyə resurslarının obyektiv və subyektiv amillərinin təsirinin müəyyənləşdirilməsi;
- Rentabelliyn və gəlirin ölçüsünün artma ehtiyatının aşkar edilməsi;
- Müəssisənin gəlir və rentabelliyn artırma imkanlarından istifadə etməsinin qiymətləndirilməsi;
- Aşkar olunmuş ehtiyatların istifadəsi haqda tədbirlərin hazırlanılması.

Bununla birlikdə, rentabellik və gəlir müəssisənin maliyyə vəziyyətini və onun dəyişiklik tendensiyalarını tam xarakterizə etmir. Bu, mühasibat tarazlığının məlumatlarını təhlil edən müəyyən maliyyə nisbətlərindən asılıdır.

1.2 Maliyyə nəticələri – idarəetmə mexanizminin əsası kimi.

Təsərrüfat subyektlərinin hər birinin həlledici fəaliyyətləri onların dəyişməz maliyyə vəziyyətində həyata keçirilə bilər. Müəssisənin maliyyə dəyişməzliyi isə onun maliyyə potensialı ilə səciyyələnir. Bu potensiallar bütün pul öhdəliklərinin zamanında həyata keçirilməsini təmin edir. Müəssisə öz öhdəliklərini vaxtında ödəməzsə, belə qənaətə gəlmək olar ki, o düzgün fəaliyyət göstərmək gücünə malik deyil.

Firma, şirkət və s. buna bənzər bir sıra təsərrüfat subyektlərinin əlavə dəyərinin obyektiv və çevrilmiş varlığını bildiren forma müəssisədir. Sözügedən

bu forma pul daxilolmaları ilə pul xərclərinin müqayisə edilməsinə əsaslanır. Müəssisə daxilində xərclər və bütün pul daxilolmaları arasındakı fərq maliyyə resurslarını ifadə edir.

Pul şəklində realizə olunan və ifadə edilən dəyərin bir qismini maliyyə resursları təşkil edir. Beləliklə, maliyyə resursları təzə ərsəyə gətirilən dəyərin bir qismidir və onun müəyyən qanunauyğunluqla pul şəklində ifadəsi vardır.

Maliyyə resursları müəssisənin istehsal, təsərrüfat-maliyyə və s. fəaliyyəti nəticəsində yaranır. Bununla belə, maliyyə resursları realizə olunan dəyərdir.

Maliyyə resursları xərclərin maliyyələşdirilməsi hesabına ortaya çıxır. Xərclərin hamısının müəssisə tərəfindən ödənilməsi təsərrüfatın maliyyə dəyişməzliyi və maliyyə vəziyyəti üçün əsasdır.

Maliyyə vəsaitləri təsərrüfat- maliyyə fəaliyyətinin məqsədi funksiyası rolunu oynayır. Maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində firmalar, şirkətlər və müəssisələr ayrı-ayrı məqsədlər üçün fəaliyyət göstərə bilirlər. Qarşıya qoyulan hər bir məqsəd müəyyən obyektivlik və qanunauyğunluqla maliyyə nəticəsinin əldə edilməsi ilə bağlıdır. Müəssisənin qarşıya qoyduğu əsas məqsədi ən yüksək səviyyədə maliyyə resursları qazanmaqdır. Bu cür yüksək maliyyə nəticəsinin əsas forması kimi balans mənfəəti özünü göstərir. Maliyyə nəticəsinin əsas forması olan balans mənfəətini müəssisə satışdan, sair satışdan, əsas fondların satışından, satışdankənar əməliyyatlardan (gəlirlərlə xərclər arasındakı fərq kimi) qazanılan mənfəət hesabına yaradır.

Adətən maliyyə planlaşdırılması sistemi müəssisə daxilində istehsal prosesinin dəyişməz qalmasına səbəb olan mühüm elementlərdən ibarətdir.

Maliyyə planlaşdırılmasına aşağıdakılar aiddir:

- müəssisənin müxtəlif bölmələrinin göstərəcəkləri fəaliyyət növlərinin büdcə planlaşdırılması;

- müəssisənin əsas fəaliyyətinin sərbəst şəkildə büdcə planlaşdırılması.

Sözgedən hər 2 prosesə bunlar aiddir: Büdcələrin və onların strukturunun formalaşması; büdcələrin yaranması və istifadə edilməsi üçün öhdəlik; büdcələrin təsdiq olunması və icra olunmasına xüsusi nəzarət.

Müəssisənin fəaliyyətinin struktur bölmələrinin büdcə planlaşdırılmasının əsas məqsədinə bunlar aiddir:

- məhsuldar olmayan xərclərin ixtisarı;
- plan göstəricilərin konkretliyinin artması;
- maliyyə vəsaitlərinə qənaət edilməsi;
- məhsulun maya dəyərinə nəzarətin təşkil edilməsi.

Büdcə planlaşdırılmasının spesifik xüsusiyyətləri isə bunlardır:

1. Aylıq büdcələr kontekstində müəssisənin bütün struktur bölmələri əmək haqqı fondu əsasında qənaətin xərclənməsində müstəqildirlər ki, bu da çalışanların maddi marağına səbəb olur;
2. Müəssisənin struktur bölmələrinin büdcələrinin hər ay müəyyən ardıcılıqla planlaşdırılması xərclər, vergilər, mənfəətlər və s. barəsində konkret göstəriciləri təyin edir;
3. Müəssisədə maliyyə resurslarına qənaət rejimini həyata keçirmək üçün büdcə planlaşdırılması aparılır.

Məqsədə uyğundur ki, müəssisələrdə aşağıda qeyd edilən bəzi ara büdcələr yaradılsın:

- kreditlərin və istiqrazların silinməsi büdcəsi;
- material xərcləri büdcəsi;
- enerjinin istehlakı büdcəsi;
- amortizasiya büdcəsi;
- əməyin ödənilməsi fondunun büdcəsi;
- sair xərclər büdcəsi;
- vergi büdcəsi.

büdcəyə və dövlət məqsədli fondlara ödəmələr ilə əməyin ödənilməsi fondu arasında xüsusi əlaqə vardır.

Sair xərclər büdcəsi hesabına vacib maliyyə xərclərinə qənaət imkanı əldə edilir. Amortizasiya büdcəsi ilə müəssisənin investisiya siyasəti arasında da xüsusi bağlılıq vardır. Amortizasiya fondunda mövcud olan faktiki amortizasiya ayırmaları daimi olmasa da, bir müddətlik müəssisədə dövriyyə vəsaiti olaraq

istifadə edilə bilər. Kreditlərin və istiqrazların yox edilməsi büdcəsi kredit və istiqrazların yox edilməsinə əsaslanan bir sıra əməliyyatların həyata keçirilməsi üçün lazım olur. Qeyd edilən əməliyyatların hamısı ödəmələrin plan qrafiki üzrə həyata keçirilir.

Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi səmərəsi mənfəətin mütləq göstəriciləri ilə, iqtisadi səmərəliliyi isə nisbi göstəricilərlə, yəni rentabellik, yaxud mənfəətlilik (gəlirlilik) göstəricilər sistemilə xarakterizə edilir.

Rentabellik göstəriciləri biznes iştirakçılarının maraqlarına uyğun olaraq müxtəlif mövqedən təsərrüfat subyektlərinin mənfəətlə (gəlirlə) işləməsini əks etdirirlər. İqtisadi ədəbiyyatda rentabellik göstəricilərinin geniş aspektlərinə baxılır, hansı ki hesablama üsulu qarşıda duran analitik və idarəetmə məsələlərindən asılı olaraq fərqlənir.

Rentabellik göstəricisinin hesablanmasına müxtəlif mövqelərdən yanaşılaraq kəsrin surətində məhsulun satışından mənfəət, vergiləri ödəyəne qədər mənfəət, kredit faizlərini və vergiləri ödəyəne qədər mənfəət (iqtisadi mənfəət), xalis mənfəət göstəriciləri; kəsrin məxrəcində isə müəssisənin aktivləri, yaxud kapitalı, xüsusi kapital, xüsusi kapital və borc vəsaitlərinin məbləği, cari aktivlər, əsas istehsal vasitələri, məhsulun maya dəyəri göstəriciləri çıxış edə bilər.

Praktiki və analitik işdə rentabelliğin hesablanmasında geniş göstəricilər sistemindən istifadə edilməsi və onların uyğunlaşdırılması maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin mürəkkəbliyi ilə şərtlənir və alınan nəticələrin adekvat izahını xeyli çətinləşdirir. Praktikada maliyyə hesabatı əsasında hesablanmış rentabellik göstəriciləri aşağıdakı qruplara ayrılır:

➤ mühasibat mənfəətinə görə hesablanmış bütün kapitalın rentabelliği - vergiləri ödəyəne qədər mənfəətin aktivlərin orta illik dəyərinə olan nisbətinə bərabərdir;

➤ mühasibat mənfəətinə görə hesablanmış xüsusi kapitalın ümumi rentabelliği - vergiləri ödəyəne qədər mənfəətin xüsusi kapitalın orta illik dəyərinə olan nisbətinə bərabərdir.

➤ xalis mənfəətə görə hesablanmış satışın rentabelliği - xalis mənfəətin

məhsulun satışından alınan gəlirə olan nisbətində bərabərdir;

➤ realizasiyadan alınan mənfəətə görə hesablanmış satışın rentabelliği - xalis mənfəətin məhsulun realizasiyasından alınan gəlirə olan nisbətində bərabərdir;

➤ xalis mənfəətə görə hesablanmış xüsusi kapitalın rentabelliği — xalis mənfəətin xüsusi kapitalın orta illik dəyərində olan nisbətində bərabərdir.

Xarici mənbələrdə başqa üsullarla hesablanan və xüsusi məsələlərin həlli üçün istifadə edilən rentabellik göstəricilərdən də istifadə olunur. Ümumi mənfəətin, yaxud marjinal gəlirin satılmış məhsulun həcmində nisbəti kimi hesablanan ümumi mənfəətlik əmsalını buna misal göstərmək olar. Məhz bu göstəricidən müəssisənin zərərsizliyini təhlil edərkən istifadə olunur.

Uzunmüddətli investisiya qərarlarının səmərəliliyini qiymətləndirərkən pul vəsaitlərinin axını əsasında hesablanmış rentabellik göstəricisindən istifadə edilir. Rentabellik göstəricisi əsasında qəbul edilən idarəetmə qərarlarının səmərəliliyinə nail olmaq üçün aşağıdakı şərtlərə riayət olunmalıdır:

➤ idarəetmə obyektinin düzgün seçilməsi və məqsədin dəqiq müəyyən edilməsi;

➤ təhlil olunan göstəricilərin hesablanma metodunun əsaslandırılması,

➤ baxılan parametrlərin səviyyəsini şərtləndirən amillər arasında qarşılıqlı əlaqənin kəmiyyət və keyfiyyət qiymətləndirilməsinin müəyyən edilməsi,

➤ alınan nəticələrin iqtisadi cəhətdən uyğunlaşdırılması, onların digər müəssisələrin analoji göstəriciləri, orta sahə səviyyəsi və qəbul edən “təhlükəsizlik” normaları ilə dinamikada müqayisəsi;

➤ güclü və zəif tərəfləri ayırmaqla nəticələrin formalaşdırılması, qarşıda duran məqsədə çatmağa imkan verən amillərin aşkara çıxarılması;

➤ alınan nəticələr əsasında qərarın qəbulu və idarəetmə amillərinin vasitəsi ilə də rentabellik səviyyəsinə təsir göstərilməsi.

Nəzərə alsaq ki, idarəetmənin məqsədi bütövlükdə mənfəət əldə etməkdir, onda maliyyə-iqtisadi indikatorlar kimi istehsalın rentabellik, satışın rentabellik, aktivlərin rentabellik və xüsusi kapitalın rentabellik göstəricilərindən istifadə kifayətdir və həm də zəruridir.

Kapitalın rentabellik indikatoru qrupunda onun ümumi aktivlərin rentabellik göstəricisidir. Aktivlərin rentabellik göstəricisinin səviyyəsi və dinamikası şirkətin menecerlərinin diqqətində olan başlıca obyektədir, çünki məcmu kapitalın rentabellik səviyyəsi istehsal və maliyyə resurslarının strukturu və hərəkətini, istehsal və tədavül xərclərini, buraxılan məhsulun və yerinə yetirilən xidmətin həcmi və onların bazarın tələbinə uyğunluğunu əks etdirir. Aktivlərin rentabellik göstəricisi isə biznesin daxili və xarici iştirakçılarının iqtisadi maraqlarının balansını əks etdirir. Aktivlərin rentabelliğini hesablamaq üçün xalis mənfəətdən istifadə adekvat sayılmır. Belə ki, aktivlər təkcə daxili vəzifələrin həlli üçün deyil, həm də dövlət qarşısında müəssisənin öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün kifayət qədər mənfəətin alınmasını təmin etməlidir. Bu eyni zamanda xalis mənfəət əsasında hesablanmış aktivlərin rentabellik göstəricisindən idarəetmə fəaliyyətinin vergi siyasəti kimi mühüm aspektini qiymətləndirmək üçün istifadə edilə bilər.

Xüsusi kapitalın rentabellik göstəricisi mülkiyyətçilər və səhmdarlar üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki mənfəət almaq məqsədilə biznesə öz vəsaitlərini yatırırırlar. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə bu göstəricidən birjada səhmlərin qiymətləndirilməsi (kotirovkası) zamanı mühüm meyar kimi istifadə olunur.

Beləliklə, rentabellik göstəriciləri bir-birilə qarşılıqlı əlaqəli olub müəssisənin fəaliyyətinin müəyyən aspektlərini xarakterizə edirlər. Onlar istehsal-maliyyə və idarəetmə proseslərinin müxtəlif tərəfləri arasında obyektiv əlaqəni əks etdirirlər. Balanslaşdırma, deməli idarəetmə qərarlarının əsaslandırılması belə qarşılıqlı əlaqənin uçot dərəcəsi və metodundan çox asılıdır. Bu qarşılıqlı əlaqəni əks etdirən modellərdən istifadə müəssisənin istehsal-maliyyə fəaliyyətinin ayrı-ayrı sferalarında menecmentin təşkili səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldir.

1.3 Müəssisənin maliyyə vəziyyətini xarakterizə edən göstəricilər sistemi və informasiya mənbələri.

İqtisadçılar arasında "maliyyə vəziyyəti" konsepsiyasının vahid tərifini yoxdur. Savitskaya G.V. onun əsərlərində *maliyyə vəziyyətinin* iqtisadi bir

kateqoriyasındadır və bu, bir bazarın maliyyə münasibətini və müəyyən bir tarixdə fəaliyyətini maliyyələşdirmə qabiliyyətini əks etdirir. Maliyyə resurslarının təhlükəsizliyi, yerləşdirilməsinin məqsədəuyğunluğu və istifadəsinin səmərəsi, maliyyə münasibətləri, maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyəti ilə xarakterizə olunur. Maliyyə vəziyyəti ola bilər: davamlı, qeyri-sabit, böhran. Bu, sənaye, kommertiya və maliyyə fəaliyyətinin nəticələrindən asılıdır.

İqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyi müəssisənin maliyyə vəziyyəti ilə müəyyənləşdirilir. Kapital və əməyin istifadəsi səviyyəsi, hesabatların mövqeyi və müəssisənin yığılması və istehlakı üçün vəsaitlərin yaradılması mənbəyidir. Müəssisənin ödəmə qabiliyyətini müəyyən edən mənfəət məbləğinə satış gəlirlərinin formalaşmasının təsirinin maliyyə vəziyyəti göstəricisidir.

Maliyyə analizinin məqsədi maliyyə fəaliyyətinin çatışmazlıqlarını vaxtında müəyyən etmək və aradan qaldırmaq və maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün ehtiyatları tapmaqdır.

Maliyyə təhlilinin vəzifələri aşağıdakılardır: (Шеремет А. Д., Негашев Е. В.: 2015.səh. 208)

1. Müəssisənin maliyyə fəaliyyətində çatışmazlıqların vaxtında müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması və maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün ehtiyatların axtarışı;
2. Maliyyə nəticələrinin proqnozlaşdırılması, müxtəlif resursların istifadəsi variantları üçün maliyyə modelləri hazırlamaq;
3. Maliyyə resurslarından daha səmərəli istifadəyə və maliyyə vəziyyətinin gücləndirilməsinə yönəlmiş tədbirlərin hazırlanması.

Dərsliklərdə Rusak N.A. maliyyə vəziyyəti müəssisənin normal fəaliyyəti üçün zəruri olan maliyyə resurslarının təhlükəsizliyi ilə xarakterizə olunur. Hədəflər və məqsədlər Savitskaya G.V. kimi şərh edilir.

Ermolovich L.L. maliyyə təhlilinin fərdi obyektlərini müəyyən edir: biznes fəaliyyət göstəriciləri, maliyyə sabitliyi, ödəmə qabiliyyəti, maliyyə levereji.

Ümumiyyətlə, maliyyə təhlili mühasibat uçotunun, dilinin və maliyyə hesabatlarının, təhlilin xüsusi metodları, iqtisadiyyat nəzəriyyəsinin, maliyyə,

iqtisadiyyatın və digər elmlərin əlaqələrinə dair informasiyanın çıxarılması, sintezləşdirilməsi, işlənməsi, öyrənilməsi qabiliyyətinə əsaslanır.

Göstəricilərin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi zamanı müqayisəli analizin müxtəlif növləri istifadə olunur:

1. Horizontal analiz. Hesabat dövrünün əvvəlki və keçmiş dövrü ilə müqayisədə balans maddələrinin mütləq və nisbi kənarlaşmaları müəyyən edilir;
2. Şaquli analiz. Əmlak strukturu və onun mənbələri öyrənilir;
3. Trend təhlili. Baza ili səviyyəsindən bir neçə il göstəricilərin nisbi kənarlaşmaları hesablanır.

Standartla müqayisədə, əvvəlki dövrlərlə və sənaye məlumatları ilə müqayisədə olan əmsallar də geniş istifadə olunur və öyrənilir.

Maliyyə təhlili üçün əsas məlumat mənbəyi maliyyə hesabatlarıdır. Aktivin balansında müəssisə investisiya fəaliyyətinin istiqamətini əks etdirir və əmlak likvidliyini artırma dərəcəsinə görə yerləşdirilir. Bu prinsipə əsasən, aktivin aşağıdakı bölmələri fərqlənir:

1. uzunmüddətli aktivlər - uzun müddət tirajlıdır və ən az likviddir;
2. cari aktivlər - daha çox mobil aktivlər. Likvidliyi yüksəkdir və daha tez pula çevrilmə qabiliyyəti vardır.
3. uzunmüddətli öhdəliklər - 1 ildən çox müddət ərzində şirkətin dövrüyyəsində olan borc vəsaitləri;
4. qısamüddətli öhdəliklər, yəni. müəssisənin ödəmə müddəti 1 ilədək olan öhdəlikləri.

Maliyyə analizinin əsas məqsədi maliyyə fəaliyyətində çatışmazlıqların vaxtında müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması, maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün ehtiyatların axtarışdır.

Maliyyə təhlili bir neçə məqsədə malikdir: maliyyə vəziyyətini müəyyənləşdirmək, məkan-temporal kontekstdə maliyyə vəziyyətindəki dəyişiklikləri müəyyənləşdirmək, maliyyə vəziyyətində dəyişikliklərə səbəb olan əsas faktorları müəyyən etmək, maliyyə vəziyyətinin əsas tendensiyalarını proqnozlaşdırmaq.

Ümumiyyətlə, təhlil metodu resursların təhlili və onların strukturunu, idarəetmə nəticələrini, öz və borc fondlarından istifadənin effektivliyini təmin edir. Analizin mənası indikatorların hesablanmasında və onların dinamikasının daimi izlənməsində ən azı və nisbətən az sayda seçimin seçilməsidir. Seçim subyektivdir və analitik tərəfindən aparılır.

Maliyyə təhlili əsas göstəricilər arasındakı münasibətlərin qurulmasına və müəyyənləşdirilməsinə imkan verən müxtəlif modelləri istifadə etməklə həyata keçirilir. Təsvirin üç əsas növü vardır: təsviri, predikativ və normativ.

Təsviri modelləri, həmçinin təsviri xarakterli modeli kimi tanınan şirkətin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi üçün vacibdir. Bunlar arasında: balans sisteminin yaradılması, müxtəlif analitik bölmələrdə maliyyə hesabatlarını təqdim etmək, hesabatların şaquli və üfüqi təhlili, analitik əmsallar sistemi, şərtlərə analitik qeydlər daxildir. Bütün bu modellər mühasibat məlumatlarının istifadəsinə əsaslanır.

Şaquli analizin əsasları ümumi yekunlaşdırma göstəricilərinin strukturunu xarakterizə edən nisbi dəyərlər şəklində - maliyyə hesabatlarının fərqli təqdimatıdır. Təhlilin məcburi elementi bu miqdarların dinamik seriyasıdır. Bu, iqtisadi aktivlərin tərkibində struktur dəyişikliyi və onların əhatə mənbələrini izah etməyə və proqnozlaşdırmağa imkan verir.

Üfüqi analiz maliyyə hesabatlarına daxil edilmiş fərdi məqalələrdə və ya qrupda meylləri müəyyən etməyə imkan verir. Bu analizin əsasları balans maddələrinin və ya gəlir hesabatında olan maddələrin əsas artım templərinin hesablanmasıdır.

Analitik əmsallar sistemi müxtəlif istifadəçi qrupları tərəfindən tətbiq olunan maliyyə təhlilinin aparıcı elementidir: menecerlər, analitiklər, səhmdarlar, investorlar, kreditorlar və s. Ən çox göstəricilərin beş qrupu maliyyə təhlili aşağıdakı sahələrdə fərqlənir.

Likvidlik təhlili. Bu qrupun göstəriciləri müəssisənin mövcud öhdəliklərini yerinə yetirmək qabiliyyətini təsvir etməyə və təhlil etməyə imkan verir. Bu göstəricilərin hesablanması üçün alqoritm cari aktivləri (qısamüddətli aktivləri)

qısamüddətli öhdəliklərlə müqayisə etmək fikrinə əsaslanır. Hesablamanın nəticəsi olaraq, şirkətin mövcud əməliyyatlar üzrə kreditorlarla hesablaşmalar üçün zəruri olan dövriyyə kapitalı ilə kifayət qədər təmin olunduğu müəyyənləşdirilir. Əməliyyat kapitalının müxtəlif növləri müxtəlif likvidlik dərəcələrinə malik olduğundan (tamamilə likvid fondlara pul və qabiliyyətə çevrilmə - pul), bir neçə likvidlik əmsalları hesablanır.

Cari fəaliyyətin təhlili. Hər hansı bir müəssisənin fəaliyyətinin başqa aktivin bir növü kimi davamlı transformasiya prosesi deməkdir.

Mövcud maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin effektivliyi müxtəlif aktivlər üzrə vəsaitlərin dövriyyəsinə əsasən əməliyyat dövrünün uzunluğu ilə qiymətləndirilə bilər. Digər şeylər bərabərdir, dövriyyənin sürətlənməsi effektivliyin artacağını göstərir. Buna görə, bu qrupun əsas göstəriciləri maddi, əmək və maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyinin göstəriciləridir: məhsul, səhmdar məhsuldarlığı, ehtiyatların aktiv dövriyyəsi əmsalları və hesablamalar.

Maliyyə sabitlik təhlili. Bu göstəricilərin köməyi maliyyə tərkibi və nisbəti zərər və mənfəət dinamikası qiymətləndirilir. Təhlil əsasən kapitalın qiyməti səviyyəsində, mövcudluq dərəcəsi, etibarlılıq səviyyəsi, risk dərəcəsi və s. fərqlənir.

Karlılığın analizi (rentabellik). Bu qrupun göstəriciləri bu müəssisədə investisiyanın ümumi səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. İkinci qrupun göstəricilərindən fərqli olaraq, onlar müəyyən aktivlər növlərindən uzaqlaşdırılır və bütövlükdə kapitalın rentabelliğini təhlil edirlər. Əsas göstəricilər bu səbəbdən ümumi kapitalın rentabelliği və səhmdardır.

Sərbəst bazarda vəziyyət və fəaliyyətlərin təhlili. Bu təhlilin bir hissəsi kimi, şirkətin qiymətli kağızlar bazarında mövqeyini xarakterizə edən göstəricilərin temporal müqayisələri həyata keçirilir: dividend gəlirləri, səhm üzrə mənfəət, səhm dəyəri və s. Bu təhlil fraqmenti əsasən fond birjasında qeydiyyatda alınan şirkətlərdə həyata keçirilir və orada səhmlərini satır. Müvəqqəti olaraq pul köçürən və qiymətli kağızlara sərmayə qoymaq istəyən hər hansı bir şirkət də bu qrupun fəaliyyətinə diqqət yetirir.

Aktivlik likvidliyi onu pula çevirmək qabiliyyətidir və likvidlik dərəcəsi bu çevrilmənin həyata keçirilə biləcəyi müddəti ilə müəyyən edilir. Aktiv nə qədər tez pula çevrilə bilirsə, demək ki, likvidliyi yüksəkdir.

Müəssisənin likvidliyi haqqında danışarkən, müqavilələrdə nəzərdə tutulan müddətlərin yerinə yetirilməməsinə baxmayaraq, qısamüddətli öhdəliklərin ödənilməsi üçün nəzəriyyə baxımından kifayət qədər miqdarda işləmə kapitalının mövcudluğunu nəzərə alırlar. *Ödəmə qabiliyyəti* o deməkdir ki, şirkətin dərhal ödəmə tələb edən kredit öhdəliyini ödəmək üçün kifayət qədər pul vəsaitləri və pul ekvivalentləri vardır. Beləliklə, ödəmə qabiliyyətinin əsas əlamətləri aşağıdakılardır: cari hesabda kifayət qədər vəsaitlərin mövcudluğu və vaxtı keçmiş borcların olmaması.

Likvidlik və ödəmə qabiliyyəti bir-birinə eyni deyildir. Beləliklə, likvidlik əmsalları maliyyə vəziyyətini qənaətbəxş olaraq xarakterizə edə bilər, lakin cari aktivlərin qeyri-leqal aktivlərin və gecikdirilmiş debitor borclarının əhəmiyyətli payına malik olması halında, bu məbləğ səhv ola bilər.

Cari hesabdakı məbləğ nə qədər əhəmiyyətli olsa da, şirkətin mövcud hesablaşmalar və ödəmələr üçün kifayət qədər vəsaiti olduğu qənaətidədir. Eyni zamanda, cari hesabda əhəmiyyətsiz qalıqların olması şirkətin ödənişsiz olduğu demək deyil - yaxın bir neçə gün ərzində vəsaitlərin cari hesaba köçürülməsi, aktivlərin bəzi növləri asanlıqla nağd pula çevrilə bilər və s.

Müəssisənin fəaliyyətinin icrası və iqtisadi məqsədəuyğunluğu mütləq və nisbi göstəricilərlə ölçülür. İqtisadi təsirin və iqtisadi səmərənin göstəriciləri var.

Müəssisənin fasiləsiz fəaliyyətinin əsas göstəricisi mənfəətdir. Lakin, bu göstəriciyə görə, təcrid olunmuş vəziyyətdə, gəlirlilik səviyyəsinə dair əgəlabatan nəticələr əldə etmək mümkün deyil. Aktivlik miqyası və investisiya kapitalının ölçüsü baxımından müxtəlif ölçülü müəssisələrin mənfəəti ola bilər. Buna görə, bu məbləğin nisbi çəkisi dərəcəsi qeyri-bərabər olacaqdır. Buna görə, analizdə müxtəlif karlılıq nisbətərini istifadə ediləcəkdir.

İqtisadi səmərəlilik, bu effektə nail olmaq üçün istifadə olunan xərclər və ya resurslarla nəticələnən təsiri ölçən nisbi tədbirdir. Belə bir göstərici artıq spatial-

temporal müqayisədə istifadə edilə bilər. Müəssisənin fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin səviyyəsinin ən ümumi qiymətləndirilməsi inkişaf etmiş və özəl kapitalın rentabelliği göstəriciləri ilə təmin edilir və onların dinamik inkişafı müsbət bir meyl hesab olunur.

Yuxarıda göstərilən göstəricilər sistemə əlavə olaraq göstəricilərin strukturunda və sayında bir-birinə bağlı və sadə bir ardıcılığı istifadə etmək məsləhətdir. (Ефимова О. В. 2014: səh.28)

- müəssisənin biznes aktivləri və strukturu (xalis, əsas vəsaitlərin qiymətləndirilməsi zamanı iqtisadi aktivlərin dəyəri, qeyri-maddi aktivlər, dövriyyə kapitalı, işəgötürən kapital kimi göstəricilər daxildir);

- müəssisənin əsas vəsaitləri (əsas vəsaitlərin aktiv hissəsi, əsaslı vəsaitlərin payı, amortizasiya və yenilənmə dərəcələri daxil olmaqla əsas vəsaitlərin qiymətləndirilməsi);

- müəssisənin əməliyyat kapitalının strukturu və dinamikası (balansın ikinci və üçüncü hissələrinin genişləndirilmiş bir qrupu, eləcə də öz işləmə kapitalının dəyəri, inventarların əhatə dairəsi və s. kimi bir sıra xüsusi göstəricilər var)

- müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin əsas nəticələri (satış gəlirləri, mənfəət, gəlirlilik, ümumi gəlir, bölüşdürmə xərclərinin səviyyəsi, kapital məhsuldarlığı, çıxış, dövriyyə göstəriciləri);

- maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyi (göstəriciləri ehtiva edir: özəl, cəlb edilmiş resurslar, inkişaf etmiş kapitalın rentabelliği, səhmdar kapitalının qaytarılması və s. daxil olmaqla ümumi maliyyə resursları).

Analizdə istifadə edilən əsas göstəricilərin təsvirini veririk . Göstəricilər əmlakın vəziyyətini qiymətləndirir. *Müəssisənin sərəncamında olan iqtisadi resursların miqdarı*. Bu göstərici şirkətin balansında qeyd olunan aktivlərin ümumi qiymətləndirilməsini verir. Bu, müəssisənin aktivlərinin ümumi bazar qiymətləndirməsinə uyğun olmayan bir mühasibat hesabatıdır. Bu göstəricinin artması müəssisənin əmlak potensialının artmasını göstərir.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin ən vacib xüsusiyyətlərindən biri onun fəaliyyətinin uzunmüddətli perspektiv baxımından sabitliyidir. Bu, müəssisənin

ümumi maliyyə strukturu, kreditorların və investorların asılılığının dərəcəsi ilə bağlıdır. Belə ki, iqtisadiyyatın ictimai sektorunun nümayəndəsi də daxil olmaqla bir çox iş adamları biznesdə öz fondlarını minimal sərmayə etməli və onu borc pulla maliyyələşdirməyi üstün tuturlar. Bununla belə, əgər "özəl kapital - borclu fondlar" strukturu borc baxımından əhəmiyyətli yanaşma varsa, bir neçə kreditorlar eyni vaxtda pullarını "əlverişsiz" vaxtlarda geri qaytarırlarsa, şirkət iflas edə bilər.

Uzunmüddətli perspektivdə maliyyə sabitliyi öz və borc edilmiş vəsaitlərin nisbəti ilə xarakterizə olunur. Lakin, bu göstərici yalnız maliyyə sabitliyinin ümumi qiymətləndirilməsini təmin edir. Buna görə dünyada və yerli mühasibat və analitik praktikada göstəricilər sistemi hazırlanmışdır.

Kapitalın konsentrasiyası. Müəssisənin sahiblərinin payı öz fəaliyyətində irəli sürülən vəsaitlərin ümumi məbləğində xarakterizə olunur. Müəssisənin xarici borclarından bu nisbətə dəyəri, maliyyə baxımından sabit, sabit və müstəqildir. Bu göstərici əlavə olaraq cəlb edilmiş (borclu) kapitalın konsentrasiyasıdır, onların məbləği 1 (və ya 100%) təşkil edir.

Leverec nisbəti. Səhm kapitalının nisbətində bərabərdir. Zamanla bu göstərici üzrə artım borc vəsaitlərinin artım nisbətini göstərir. Onun dəyəri bir (və ya 100%) və ya azalmağa doğrudursa, hansı tam sahibləri öz biznes maliyyələşdirilməsi deməkdir.

Uzunmüddətli investisiyaların nisbəti. Bu göstəricinin hesablanması məntiqli uzunmüddətli kreditlər və kreditlərin əsas vəsaitlərin və digər kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi üçün istifadə olunduğuna əsaslanır. Bu nisbət sabit aktivlərin və digər qeyri-dövriyyə aktivlərinin nə qədər xarici investorlar tərəfindən maliyyələşdirildiyini göstərir, yəni. (bir mənada) müəssisənin sahiblərinə deyil, onlara aiddir.

Uzunmüddətli borcların nisbəti. Kapital strukturunu xarakterizə edir. Bu göstəricinin dinamik inkişafı - müəyyən bir mənada - mənfi bir tendensiya deməkdir, yəni firma getdikcə xarici investordan asılıdır.

Öz və borc alınmış vəsaitlərin nisbəti. Yuxarıda göstərilən göstəricilərin bir hissəsi kimi, bu nisbət müəssisənin maliyyə davamlılığının ən ümumi

qiymətləndirməsini təmin edir. Diqqət göstəricisinin artması müəssisənin xarici investorlara və kreditorlara, yəni maliyyə sabitliyində bəzi azalmalara və əksinə artan asılılığını göstərir.

Maliyyə təhlilinin göstəriciləri bir çox amillərdən asılıdır: müəssisənin sənaye sektoru, kreditləşmə prinsipləri, pul vəsaitlərinin mənbələri, dövriyyə kapitalının dövriyyəsi, müəssisənin nüfuzu və s.

Biznes fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi. Bu qrupun göstəriciləri indiki əsas istehsal fəaliyyətinin nəticələrini və effektivliyini xarakterizə edir. Biznes fəaliyyətinin keyfiyyət səviyyəsində qiymətləndirilməsi müəssisənin fəaliyyətini və müəssisənin kapitalının tətbiqi sahəsindəki fəaliyyətlə müqayisə edilərək əldə edilə bilər. Belə keyfiyyətli (yəni qeyri-formalizasiyalı) meyarlar aşağıdakılardır: məhsul satış bazarlarının hündürlüyü; ixrac üçün məhsulların mövcudluğu; müəssisənin nüfuzuna, xüsusilə müəssisənin xidmətlərindən istifadə edən tanınmış müştərilərə və s. ifadə edir.

Nümunəvi qiymətləndirmə iki istiqamətdə aparılır:

- planın yerinə yetirilməsi dərəcəsi (yüksək qurum tərəfindən müəyyən edilmiş və ya müstəqil olaraq) əsas göstəricilərə görə, onların müəyyən edilmiş artım dərəcələrinin təmin edilməsi;
- müəssisənin resurslarından istifadənin səmərəliliyi. (Lazaridis I, Tryfonidis D, 2016. Səh.25-26)

Resursların performansını (inkışaf etmiş kapitalın dövriyyə nisbəti). Bu, müəssisənin fəaliyyətinə yatırılan vəsaitlər üzrə satış həcmi xarakterizə edir. Dinamikdə artım tempi əlverişli bir meyl hesab edilir.

İqtisadi böyümənin sabitlik əmsalı. Bu, gələcəkdə şirkətin müxtəlif maliyyələşdirmə mənbələri, səmərə məhsuldarlığı, istehsalın rentabelliği, dividend siyasəti və s. arasındakı mövcud əlaqələri dəyişdirmədən orta hesabla necə inkışaf edə biləcəyini göstərir. Bu göstəricilər arasındakı əlaqələr sərt bir deterministik amil modeli ilə təsvir edilir.

II FƏSİL. Müasir şəraitdə müəssisə fəaliyyətində maliyyə nəticələrindən istifadənin mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

2.1 Müasir şəraitdə müəssisə fəaliyyətinin təhlili

Bütün İEÖ-də müvəffəqiyyətli nəticələri olan firmaların iş təcrübəsi ilə bir daha bizə əsas verdi ki, biznes fəaliyyəti sahəsində yaxşı təşkil edilmiş maliyyələşmə sistemi onların əlverişli işləməsinə dair xüsusi zəmanət verir. Mülkiyyət əlaqələrinə əsasən, ümumilikdə biznes fəaliyyətinin maliyyələşmə qaynağının 3 növü vardır:

- a) mülkiyyətçinin maliyyə vəsaitləri;
- b) cəlb olunan vəsait;
- c) borc vəsaiti.

Mülkiyyətçinin maliyyə vəsaitlərinə nizamnamə kapitalı, amortizasiya ayırmaları, hüquqi və fiziki şəxslərin əmanətləri, eyni zamanda sığorta təşkilatlarının ödənişləri daxildir. Cəlb olunan vəsaitə adətən, səhmlərin satışından qazanılan vəsait, əmək kollektivi nümayəndələrinin kütlə payı və ödənişi, borc vəsaitinə isə - xarici investisiyalar, bank kreditləri, dövlətlərarası maliyyə və investisiya institutlarının vəsaiti və s. daxil olunur. Bu mənbələr haqqında danışarkən İEÖ-in eyni adlı iş təcrübəsini qabağa çəkmək yaxşı olardı. Misal üçün, Almaniyada mövcud olan ticarət, nəqliyyat və eyni zamanda sənaye sahələrində passivlər arasında mülkiyyətçinin maliyyə vəsaitinin xüsusi çəkisi 19 %; cəlb edilən vəsaitin verimi – 5,2 %; real bank stavkasınınkı isə - 3,7 % olur. Bundan başqa, məsələn, Avropa yenidənqurma və tərəqqi bankı xırda və orta sahibkarlığın tərəqqisinə kömək etmək üçün təşkil etdiyi layihənin xərclərinin 65%-ni özü qarşılayır. (T.Ə.Hüseynov B. 2009.)

MM-dən söz açarkən burada işlədilən metodlardan, ilk növbədə bu istiqamətdə maliyyə menecmentin məzmunundan qaynaqlanan bu metodların fəaliyyət mexanizminə baxaq. Maliyyə menecmenti, maliyyə vəsaitlərinin idarəedilməsi sistemi rolunu aparır və o, təsərrüfatçılıq məqsədlərinə çatmaq üçün işlədilən metodların sistemli olaraq məcmusunu ehtiva edir. Buna uyğun olaraq

vurğulamaq olar ki, bu baxımdan, Maliyyə Menecmenti idarə edilən bir sistem kimi özündə bəzi məsələlərin həll edilməsini vacib hala çevirən idarəetmə obyektini özəlliyini daşıyır. Maliyyə Menecmenti əsasən özündə vergi, maaş, qiymət və əksər məsələləri biruzə verərək və ümumi rejimin sistemi üzrə nəzarət və tənzimləmə həyata keçirmək kimi funksiyaların icra olunmasında xüsusi rol oynayır. Bu funksiyaları həyata keçirərkən MM özündə ayrı-ayrı prinsipləri nümayiş etdirərək, ayrı-ayrı komponentlərin uyğunlaşması və eyni zamanda məqsədyönlülük kimi prinsipləri diqqət mərkəzində saxlayır. Bu zaman MM-nin fəaliyyət prinsiplərinin müəyyən edilməsi, əsas metodoloji xüsusiyyət sayılır. Bu xüsusiyyəti isə MM-nin fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və buna uyğun olaraq tərtib olunması nöqtəyi-nəzərindən xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Maliyyə sisteminin əlamətlərini özündə toplayan Maliyyə Menecmenti, günümüzdə bazar iqtisadiyyatında idarəetmənin mühüm tərkib hissəsi kimi özünü göstərərək, maliyyə sistemi kontekstində və ölkədəki mövcud müəssisələrin idarə olunması yönündə metodlarını ifadə edir.

(T.Ə.Hüseynov , 2005)

Hazırda maliyyə sisteminin inkişaf etməsində iki əsas prinsip iyerarxiya və funksional prinsiplər daha böyük rol oynayır. Bu prinsiplərdən daha çox funksional sənaye müəssisələri üçün xarakterik sayılır və həmin sənaye müəssisələri üzrə funksional idarə strukturunda tətbiq olunur. Başqa bir xüsusiyyət isə bu müəssisələrdə maliyyə şöbəsindən başqa satış şöbəsi də bu yöndə fəaliyyət göstərir. MM-nin maliyyə sahəsi ilə bağlı olaraq, firmaların maliyyəsinin idarə olunması zamanı və o cümlədən maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin optimalaşdırılması yönündə fəaliyyəti bildirdiyini əsas götürərək maliyyə idarəetmə kateqoriyalarının bir-biri ilə olduğunu qeyd edə bilərik. Bu nöqtəyi-nəzərdən də Maliyyə Menecmenti mexanizminin əsas hissəsi idarəetmə fəaliyyəti maliyyənin də tərkib hissəsi olduğundan onun bu yöndə inkişaf edən idarəedilmə problemlərinin yoluna qoyulması maliyyə sahəsindəki idarəolunmas problemlərinin həll edilməsinə imkan verir.

Hazırda Maliyyə Menecmenti üzrə istifadə olunan metodların tərəqqi meylləri aşağıdakı məsələlərə əsasən dəyişilir :

1. Müəssisələrdə maliyyə siyasətinin istiqamətlərinin müəyyən edilməsi ;
2. Maliyyə məsələlərinə dair tədbirlərin görülməsi ;
3. Maliyyə hesabatının doğru şəkildə hazırlanması və bu yöndə operativ fəaliyyətin təmin olunması ;
4. Müəssisələri ayrı-ayrı bölmələri, daha çox isə istehsalda funksional bölmələri üzrə məlumat təminatının həyata keçirilməsi ;

MM müəssisələrin maliyyə vəsaitlərindən əlverişli formada istifadə olunması ilə bağlı fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyən edilməsindən başqa, maliyyə siyasətini özündə ehtiva edir. Bu siyasətin doğru şəkildə həyata keçirilməsi ölkədə fəaliyyət göstərən ayrı-ayrı orqanlara rəsmi hesabatlarına, o cümlədən statistik informasiyalara və həmin şirkətlər tərəfindən tərtib edilmiş maliyyə hesabatları əsasında olur.(T.Hüseynov, Bakı, 2009)

MM-nin əsas məqsədi olan amillərə bütün məsrəflərdən yararlanmaqla ən yüksək mənfəət qazanmaq bacarıqları və bundan başqa müəssisələr tərəfindən bazara rəqabət qabiliyyətli məhsulun təklif edilməsi və xidmətlərin göstərilməsi, eyni zamanda şirkətlərin və maliyyə dəyişməzliyinin təmin olunması və müəssisələrin maliyyə vəsaitlərindən əlverişli istifadə yönlərinin müəyyən edilməsini də misal göstərə bilərik. Qeyd etdiyimiz bu məqsədlərə uyğun olaraq, MM üzrə ayrı-ayrı idarəetmə üsullarının tətbiq edilməsi böyük əhəmiyyət daşıyır. Həmin metodlar bazar iqtisadiyyatının xüsusiyyətinə əsasən tərəqqi edir. Bu metodlara aşağıdakılardır :

- Proqnozlaşdırmanı və planlaşdırma ;
- Girov maddi həvəsləndirmə, sanksiyaların tətbiq olunması ;
- Lizinq;
- Özünümaliyyələşdirmə ;
- Sığorta ;
- Vergi tutma və.s

Bunlardan başqa, MM, ayrı-ayrı maliyyə resurslarının cəmi hesabına həyata keçirilir. Pul vəsaitləri çox azmüddətli maliyyə yatırımları maliyyə vasitələri kimi özlərini biruzə verirlər. Müəssisə daxilində maliyyə fəaliyyətinin doğru şəkildə idarə olunması, maliyyə təsərrüfat əlaqələrinin tənzimlənməsi, bu sistemdə müvəffəqiyyətlə tərəqqisinə və eyni zamanda fəaliyyət göstərməsinə zəmin yaradır. Əsasən də bu firmaların əsas məqsədlərinə çatmaq yolunda həyata keçirdikləri düzgün maliyyə siyasəti, Maliyyə Menecmenti sisteminin də məqsədlərinə nail olmağına xüsusi zəmin yaradır. Sözügedən bu məqsədlərə çatmaq üçün isə bəzi məsələlərin qüvvədə qalması vacib sayılır ki, bunlara rəqiblərlə mübarizə zamanı rəhbərlik əlamətlərinin dəyişməməsi, o cümlədən ən yüksək mənfəətin qazanılması, istehlakçıların tələbatlarına müvafiq şəkildə məhsul istehsalının həyata keçirilməsi və istehsal tutumunun nisbətən artırılması yönündə fəaliyyətin düzənlənməsi və bir sıra başqa məsələləri aid etmək olar.

Hazırda Maliyyə Menecmentin-də ən çox istifadə edilən metodların inkişaf etdirilməsi yönündə fəaliyyəti Qərbi Avropa və ABŞ-da MM üzrə təcrübə üzrə xarakterizə etdikdə qeyd etmək olar ki, bu fəaliyyətə hökmən maliyyə fəaliyyətinin idarə olunması üçün mühasibatlıq aid olunur. Bunun əsas səbəbi müəssisələrin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin, müəssisələrin mühasibatlıq üzrə sənədlərdə adının keçməsi ilə bağlıdır. MM-nin firmanın təşkilati strukturuna inteqrasiyası bəzi hallarda mübahisələrə yol açır və nəticə etibarilə bir neçə xətti lider eyni funksiyasını yerinə yetirirlər. Bu bir yandan maliyyə sahəsi üzrə məlumat ötürmə prosesinin həyata keçirilməyə neqativ təsir etsə də, digər yandan xərci yaradan amillərdən sayılır ki, bu problemi də yolunaq qoymaq və ictimai fəaliyyət üçün idarəetmə konsepsiyasının sağlam şəkildə hazırlamaq üçün ABŞ-ın məşhur iqtisadçıları bir sıra yaradıcı ideyalar irəli sürmüşlər. Bu ideyaların arasında cavabdehlik Mərkəzi adlanan bir fəaliyyətin göstərilməsi də diqqətdən yayınmır. Yaradılması planda olan cavabdehlik mərkəzinin yerinə yetirdiyi vəzifə odur ki, burada fəaliyyət göstərən firmalar öz maliyyə vəsaitlərindən pul axını ilə yanaşı, xarici investisiyalardan toplanaraq ki, bütün maliyyə vəsaitlərinin əlverişli qaydada istifadə üzrə düzgün idarəetmə, qərarların verilməsinə zəmin yaradır. Yəni, əhali

özünü ayrı-ayrı bölmələri üzrə xərc və gəlir mərkəzi şəklində sinifləndirilir. Bu cür mərkəzlərin yaradılması istiqamətində maliyyə menecmentinin əsas ayrılmaz hissəsi sayılan müəssisələrin maliyyə fəaliyyətinin idarə olunmasında metodların inkişaf etdirilməsinin dövrümüzün də aktuallığından bizə məlumat verir. Ancaq yeni iqtisadi mühitdə yalnızca müəssisələri idarə edən sistemin inkişaf etdirilməsi, bəs etmir. Müəssisələr öz fəaliyyətində inkişaf etdirmə mexanizmlərini istidafə etmək üçün quruluş yeniliklərini həyata keçirməlidirlər. Belə olduğu halda isə idarəetmənin üç əsas şərti, bu formul yaranır:

➤ İqtisadi sistemə tez adaptasiya olmaq qabiliyyəti ilə idarə strukturunun inkişaf etdirilməsi üçün strateji və operativ elastikliyi fərqləndirilməsi şərtinin qoyulması ;

➤ Perspektiv siyasətin strateji səviyyəsinin bu firmalarda istehsal bazar meyli üzrə inkişaf etməsi ;

➤ İnformasiya kommunikasiyanın qəbul edilməsi və qərarların verilməsi, təşkilati strukturun təyin olunmasına əsaslanaraq proqnozlaşdırma işinin həyata keçirilməsi;

Hazırda maliyyə menecmentinin bir çox sahəyə ayrıldığına əsasən ümumilikdə onun məzmununun maliyyə axınlarının sürətləndirilməsi ilə bağlı olduğunu da qeyd edə bilərik. Belə olduqda müəssisəyə xaricdən lap çox axın cəlb olunması, onların maliyyə qarşılıqlı əlaqələrinin normal şəkildə təməlinin qoyulmasından və öz fəaliyyət sahələrini böyütmək imkanlarının olduğundan xəbər verir. Sözügedən maliyyə axınları isə iki önəmli xüsusiyyətə malikdir olur. Bu xüsusiyyətlərdən birincisi axının başlanğıcı və ikincisi isə axının sonu sayılır. Axının başlanğıcı müəssisənin maliyyə vəsaitini haradan aldığı, sonu isə sadəcə olaraq alınan bu vəsaitin hara yatırıldığını ifadə göstərir. Maliyyə menecmenti, müəssisə daxili mövzulardan başqa, günümüzdə maliyyə bazarlarının normal olaraq təhlil və maliyyə nəzəriyyəsi ilə bağlı maliyyə xarakterli qərarların verilməsi və icra olunması ona müvafiq üsulların tətbiq edilməsini bildirir. Belə olduqda maliyyə menecmentinin konsepsiyası isə müəyyən təzahürlərinin şərti üçün ayrı-ayrı ideyaların anlaşılması ilə bağlı konsepsiya rolunda özünün biruzə

verir. Müəssisə daxilində maliyyə fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinin əsas istiqamətlərinə baxaq.

Müəssisələrin maliyyə ehtiyatları müəyyən bir təsərrüfat subyektinin tabeçiliyində olan daxilolmaların və pul vəsaitlərinin cəmini özündə ehtiva edir. Özəl müəssisələrdə, gəlirlərin ortaya çıxması, paylaşdırılması və istifadə edilməsi üzrə proseslərdən ibarət olan maliyyə resursları müəssisə miqyasında məqsədli təyinatlı pul fondlarının yaranması və o cümlədən başqa strukturlar qarşısında məsuliyyətlərə yiyələnirlər. Bu məsuliyyət fərqli növ struktur orqanlarının dövlət büdcəsinə edilən ödəmələr sayəsində yaranır. Maliyyə resursları cəlb olunmuş xüsusi vəsaitlər hesabına yaranır. Ancaq vurğulamaq lazımdır ki, müəssisənin maliyyə resursları və mühüm formalaşma qaynağı olaraq mənfəət rol oynayır. Mənfəət isə müəssisələrin fəaliyyəti hesabına, onlardan daha əvvəl yaradılan yığımların pul vasitəsi ilə ifadə edilməsini bildirir və belə olduqda iqtisadi kateqoriya olaraq müəssisələrin maliyyə fəaliyyətinin son nəticəsi kimi göstərilir. Müəssisələrin MTF-nin fərqli özəlliklərini bildirən mənfəətin müəssisələr tərəfindən çoxaldılması da maliyyə resurslarının artmasına imkan verir və nəticədə maliyyə sisteminin möhkəmləndirilməsinə yol açır. Bundan başqa müəssisələrin istehsal təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsinə pul şəklində ifadə edilərək, onların gələcək fəaliyyətində MTF-dən qazanılacaq gəlirlərin də əks olunub. Bazar iqtisadiyyatında müəssisə maliyyəsinin inkişaf etməsi metodu kimi onların istehsal etdikləri məhsuldan qazandıqları gəlir sayılır. Bu gəlirin bir hissəsi istehsala qalan hissəsi isə bu istehsalın təşkil edilməsi ilə bağlı çıxan xərclərə sərf olunur.

Yerdə qalan hissə isə maaş yaxud müəssisənin başqa quruluşlar qarşısında məsuliyyətləri ilə bağlı ödəmələrinə ayrılır və sonda qalan məbləğ müəssisənin yığanlar vasitəsilə qazandığı maliyyə resurslarını bildirir. İki qaynaq hesabına ortaya çıxan maliyyə resursları kapitalın bütöv dövryyəsinə həyata keçirərək ki, maliyyə vəziyyətinin müəyyən edilməsində xüsusi rol oynayır. Maliyyələşmə metodlarının inkişaf etdirilməsi üzrə mexanizmdən danışarkən əvvəlcə vurğulamaq lazımdır ki, istənilən ölkədə sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə maliyyə menecmentində

maliyyələşmə üsullarından faydalanarkən, ayrı-ayrı üsullardan istifadə məsələsi dövlət siyasətinə əsasən dəyişir.

Ölkəmizdə bu istiqamətdə dövlət maliyyələşdirməsi, o cümlədən müəssisələrdə özünü maliyyələşdirmə üsulu ilə bağlı fəaliyyətin inkişaf etdirilməsi yönündə investisiya siyasəti əsasında investisiya fəaliyyəti və həmçinin kənardan cəlb olunan vəsaitlərdən istifadə hallarının çoxalması vacib əhəmiyyət daşıyır. Öz-özünə maliyyələşmədə müəssisələri öz qazandığı gəlir hesabına maliyyələşməni aparırlar. Özünü maliyyələşmə prosesində isə müəssisələr həmişəlik öz resurslarını artırmağa və ən az xərclərlə ən yüksək mənfəət qazanmağa cəhd edirlər. Dövlət tərəfindən və eyni zamanda da müəssisələr tərəfindən maliyyələşmənin ayrı-ayrı yollarından, üsullarından faydalanarkə bu istiqamətdə bəzi qüsurların aradan qaldırılması və problemlərin yoluna qoyulması üçün, eyni zamanda fəaliyyətin inkişaf etdirilməsi yönündə fərqli tədbirlər görülməlidir. Müəssisə daxilində bütün bu proseslərdə personal, istehsal, satış hazır məhsul və sair iştirak edir. Maliyyə nəticələrinin paylaşdırılması və təkrar paylaşdırılmasından, əlavə maliyyələşdirmə prosesi və tam olaraq qarşılıqlı əlaqədə olan göstəricilər sistemi müəssisənin maliyyə vəziyyətini göstərir. MTF-nin nəticəsi olaraq çıxış edən mənfəəti, xalis gəlirini gerçəkləşdirilmiş hissəsinin dəyərini biruzə verərək müəssisələri daha çox mənfəət qazanmaq üçün həvəsləndirir. İstənilən müəssisə vəsaitlərdən qənaətlə faydalanmaqla ən yüksək mənfəəti qazanmağa və nəticədə öz fəaliyyətlərini nizama salmağa çalışırlar. Müəssisələrdə maliyyə resurslarının təşkil edilməsinin ümumi prinsiplərinə baxaq. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Müəssisələrdə maliyyə resursları, ancaq vurğuladığımız kimi cəlb olunmuş vəsait və xüsusi vəsait hesabına yaranır. Xüsusi maliyyə ehtiyatlarına müəssisələrin yaradıldığı vaxtdan başlayaraq formalaşır və nizamnamə fondu təsis olunduqda aşkar olunur. Səbəb isə odur ki, müəyyən bir təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək üçün əvvəlcə müəssisənin özünün maliyyə təminatı mütləq şəkildə olmalıdır.

2. Hər bir müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyəti, gələcəyini keçmiş və müasir dövr üzrə qurmanın maliyyə planının hazırlanması müəyyən olunur.

Maliyyə planının hazırlanması, müəssisələrin düzgün şəkildə fəaliyyət göstərməsinin əsası kimi özünü göstərir. Burada bəzi məsələləri maliyyə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün maliyyə resursları, kapitalın, gəlirlərin və xərclərin planlaşdırılması qeyd edilir.

3. Dövriyyə vəsaitlərinin sabitliyindən istifadə edilir. Bu prinsipin əhəmiyyəti odur ki, əgər xüsusi dövriyyə vəsaitlərinin dəyəri azalarsa müəssisənin gələcək dövrlərdə sağlam formada fəaliyyət göstərməsi və maliyyə dəyişməzliyini itirmək təhlükəsi ortaya çıxır. Bu səbəbdən də daha dövriyyə vəsaitlərinin qorunması üçün MTF-nin tənzimlənməsində böyük əhəmiyyət daşıyır.

Müəssisənin fəaliyyət prosesinin maliyyələşdirilməsi üçün vacib olan maliyyə mənbələri, müddət nöqtəyi-nəzərindən qısa, orta və uzunmüddətli olmaqla üç yerə ayrılır. Bu müddətlərin hər birini məzmun baxımından izah etsək, belə nəticə alarıq: birinci qısamüddətli maliyyə mənbələrindən danışarkən qeyd etməliyik ki, bu maliyyə mənbələri arasında ən çox istifadə edilən və geri qaytarılması düşünülməyən vəsaitlərdir. Qısamüddətli maliyyə mənbələri, 1 il ərzində istifadə olunaraq geri verilir yaxud bu müddətdən sonra onlar əhəmiyyətini itirir. Qısamüddətli maliyyə mənbələri adətən dövriyyə aktivlərin əldə edilməsinə yönləndirilir ki, vəsaitlərin cəlb edilməsi və idarə edilməsinin üsullarını mənimsəyir. Bu maliyyə mənbələrinə aşağıdakılardır:

1. Faktoring
2. Qısamüddətli bank kreditləri
3. Kreditlərin satışı üzrə daxilolmalar
4. Qiymətli kağızlar bazarında ət satılan qısamüddətli qiymətli kağızlar
5. Digər qısamüddətli mənbələr

Bu müəssisələrin fəaliyyəti zamanı maliyyə idarəetməsi, çox vaxt, maliyyə mənbəyinin müəyyən edilməsi və buna müvafiq olaraq maliyyələşdirmə icra olunması vasitəsilə həyata keçirilir. Hazırda müəssisələrin fəaliyyət prosesinin düzgün təmin olunması nöqtəyi-nəzərindən onların maliyyələşməsinə tələbat vardır. Bu səbəbdən də onlar həmişə istifadə və əldə edilsə də, bundan asılı olmayaraq cəlb edilən bütün vəsaitləri maliyyələşmə və investisiya qoyuluşları

şəklində sinifləndirirlər. (Ə.S, Məmmədov 2005)) İnvestisiya qoyuluşu isə maliyyələşmə mənbəyi kimi yox, ancaq müəssisələrin maliyyələşmə mərhələlərindən biri kimi özünü göstərir. Sözügedən həmin müəssisələr tərəfindən maliyyələşmənin iki əsas mənbə hesabına təşkilinə əsaslanaraq öz vəsaitləri ilə müəssisələrin maliyyələşmə qaynağı rolunu daşması onların ilk yarandığı vaxtdan bəri cəlb etdiyi vəsaitləri təşkil edir. Müəssisələr, çox vaxt əlavə səhm buraxmaq vasitəsilə və yeni səhmdarlar cəlb edərək müəyyən məbləğdə vəsait qazanırlar. Ancaq yenə də günümüzdə müəssisələr yalnız cəlb edilmiş vəsaitlər hesabına fəaliyyət göstərər və normal mənfəət qazana bilməzlər. Bu səbəbdən də onların əvvəlcə öz vəsaitləri ilə maliyyələşmədən faydalanması, normal fəaliyyət üçün böyük əhəmiyyət daşıyır. Bundan başqa, müəssisə maliyyələşməni özünün vəsaiti vasitəsilə aparırsa, onda ikinci şəxslər qarşısında məsuliyyət daşımır. Bu halda qazanılan mənfəətdən müəssisənin işçiləri arasında razılaşıdırılaraq təkrar maliyyələşmə üçün xərclənir. Ayrı-ayrı kitablarda əlavə səhm buraxılaraq nağd vəsait əldə etməklə fərqli şəkildə qiymətləndirilmişdir. Firma səhm buraxmaq hesabına müəssisənin maliyyələşmə mənbələrindən faydalanması, qısa müddətli vəsait qazanmaq üçün əhəmiyyətli sayılır. Bunun əsas səbəblərindən biri odur ki, əlavə səhm buraxdıqda bu pul vəsaiti firmanın öz vəsaiti olur. Vurgulamaq lazımdır ki, öz vəsaiti hesabına maliyyələşmə ancaq müəssisə miqyasında yox, bütövlükdə makro iqtisadi və sosial baxımdan da səmərəli sayılır. Əsas səbəbi odur ki, iqtisadi olaraq yaşanan durğunluq dövründə satışlarının sayının azaldığı bir zamanda öz vəsaiti ilə maliyyələşmiş müəssisələrin məsuliyyətləri az olduğuna görə onların fəaliyyətinin zəifləməsi və yaxud müflisləşmə təhlükəsi ortaya çıxmır. Müəssisələrinin həlledici şəkildə fəaliyyət göstərməsi makroiqtisadi nöqtəyindən əhəmiyyətli hesab edilir. Bazar iqtisadiyyatına üstünlük verən dövlətlərdə müəssisələr əhalinin istehlak məhsullarına olan tələbatını qarşılamaqla işsizliyi nisbətən azaldaraq, ölkənin iqtisadi sabitlik siyasətini həyata keçirirlər. Maliyyə informasiyalarının istifadəçilər üçün müəssisələrin cari maliyyələşmə quruluşunu ifadə edən göstəricilərin olması xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

2.2 Müəssisə fəaliyyətində maliyyə nəticələrindən istifadənin mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən sənaye təyinatlı iki səhmdar cəmiyyətlərinin: “Sevimli Dad” Müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodunun maliyyə hesabatlarından istifadə edərək onlarda maliyyə menecmentinin təşkilinin müasir vəziyyətini təhlil edək.

Cədvəl 2 “Sevimli Dad” Müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodunun balans aqreqlarının strukturu, min manat (2015-2018-ci illər)

Balansın maddələri	“Sevimli Dad” Müəssisəsi		“Azər” Süd Zavodu	
	2015	2018	2015	2018
Dövriyyə kapitalı	333,5	476,7	286,8	297,5
Əsas kapital	56,0	103,1	100,4	119,0
Xüsusi kapital	81,9	203,5	143,4	200,4
Pul vəsaitləri	103,4	143,0	114,7	129,0
Öhdəliklər	295,6	376,3	243,8	226,1
o cümlədən:				
uzunmüddətli öhdəliklər	-	-	154,9	-
qısamüddətli öhdəliklər	198,1	124,2	80,5	74,6
Sair Öhdəliklər	110,1	252,1	M	151,5
Məhsul satışından gəlir	1591,3	1973,6	573,6	2082,5
İstehsal xərcləri	335,4	1263,1	372,8	1457,8
Mənfəət	187,9	179,3	101,8	273,7

Mənbə: “Sevimli Dad” Müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodunun statistik hesabatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Cədvəl 2-nin məlumatlarından göründüyü kimi, səhmdar müəssisələrin maliyyə fəaliyyətini xarakterizə edən göstəricilərin artması meylə müşahidə olunur. Bərabər bazar münasibətləri şəraitində işləmələrinə baxmayaraq səhmdar cəmiyyətləri öz maliyyə vəsaitlərini müxtəlif cür idarə edirlər. Maliyyə menecmentinin təşkilinə cəmiyyətlərin fərqli yanaşmaları xüsusi kapital və borc kapital arasındakı nisbət ilə müəyyən edilir.

“Sevimli Dad” Müəssisəsi ilə “Azər” Süd Zavodu müqayisədə öz fəaliyyətində borc kapitalından daha çox istifadə etmişdir. Daha doğrusu, 2015-2018-ci illərdə “Sevimli Dad” Kiçik Müəssisəsinin ümumi kapitalında borc

kapitalın xüsusi çəkisi 70,6 faiz, “Azər” Süd Zavodu 57,2 faiz təşkil etmişdir. Eyni zamanda səhmdar cəmiyyətlərində xüsusi kapitalın mütləq həcmi və xüsusi çəkisi 2018-ci ildə 2015-ci illə müqayisədə xeyli artmışdır. Bu mütləq hal məhsulun satışından alınan mənfəətdən cəmiyyətlərin inkişafına xeyli vəsaitin ayrılmasına imkan vermişdir.

**Cədvəl 3. “Sevimli Dad” Müəssisəsi və “Azər”Süd Zavodunun kapital
strukturu (2015-2018-ci illər)**

	“Sevimli Dad” Kiçik Müəssisəsi		“Azər” Süd Zavodu	
	2015	2018	2015	2018
Ümumi kapital o cümlədən:	389,5	579,8	378,2	416,5
xüsusi kapital	81,9	203,5	143,4	200,4
borc kapital	307,6	376,3	243,8	216,1

Mənbə: “Sevimli Dad” Müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodunun statistik hesabatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub

Borc kapitalın olması çox vaxt müəssisənin öhdəliklərinin yerinə yetirilməsində müəyyən çətinliklər yaradır. “Sevimli Dad” Müəssisəsi öhdəlikləri 2015-ci ildə 295,6 min manat və 2018-ci ildə 376,3 min manat, “Azər” Süd Zavodunun öhdəlikləri müvafiq olaraq 243,8 və 226,1 min manat olmuşdur. Praktikada müəssisənin ödəməqabiliyyəli mühasibat balansının likvidlik səviyyəsi ilə xarakterizə olunur.

Təhlil göstərir ki, 2015-2018-ci illərdə “Sevimli Dad” Müəssisəsinin ümumi likvidlik əmsalı nisbətən aşağı olmuşdur. Bu hər şeydən əvvəl debitor və kreditor borcları arasında nisbətənin optimal səviyyədən xeyli aşağı olması ilə izah edilir. Lakin bununla belə 2018-ci ildə təhlil olunan hər iki müəssisə üzrə ümumi likvidlik əmsalı, borcların ödənilmə əmsalı və cari likvidlik əmsalı normativdən xeyli yüksək olmuşdur. Müəssisənin likvidlik əmsalı onun maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrindən bilavasitə asılıdır. Xüsusi və borc vəsaitlərin nisbəti optimal səviyyədən aşağı olan müəssisələr kredit təşkilatları üçün riskli sayılırlar.

Cədvəl 4. “Sevimli Dad” Müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodunun mühasibat balansının likvidlik əmsalı (2015-2018-ci illər)

Əmsallar	Normativ	“Sevimli Dad” Abşeron Müəssisəsi		“Azər” Süd Zavodu	
		2015	2018	2015	2018
	≥ 1	2015	2018	2015	2018
Ümumi likvidlik əmsalı	≥ 1	0,60	1,40	1,2	1,3
Debitor və kreditor borclarının nisbəti	≥ 1	0,04	0,05	0,12	0,23
Borcların örtülmə əmsalı	≥ 2	1,7	3,8	3,6	4,0
Cari likvidlik əmsalı	$\geq 0,3$	0,5	1,2	1,4	1,7

Mənbə: “Sevimli Dad” Müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodunun statistik hesabatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub

Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyini xarakterizə edən əsas göstərici rentabellik göstəricisidir.

Təhlil göstərir ki, 2018-ci ildə 2015-ci illə müqayisədə təhlil olunan hər iki müəssisə üzrə satışın və səhmdar kapitalın rentabelliği xeyli yüksəlmiş, borc kapitalın və xüsusi kapitalın rentabelliği isə əksinə aşağı düşmüşdür.

Biznes fəaliyyətinin səmərəliliyi müəssisənin işgüzar fəallığından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Müəssisənin işgüzar fəallığı kəmiyyət və keyfiyyət meyarları sisteminin köməyi ilə ölçülür. Kəmiyyət meyarı satış bazarlarının genişliyi, müəssisənin işgüzar reputasiyası və rəqabət qabiliyyəti, hazır məhsulun alıcılarının daimi mövcudluğu ilə ifadə olunur. Keyfiyyət meyarı isə hazır məhsulun, əmtənin, işin və xidmətlərin, mənfəətin və borc kapitalın həcmi ilə xarakterizə edilir.

Cədvəl 5. “Sevimli Dad” Müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodu üzrə rentabellik göstəriciləri (2015-2018-ci illər)

Əmsallar	“Sevimli Dad” Müəssisəsi		“Azər” Süd Zavodu	
	2015	2018	2015	2018
Satışm rentabellik əmsalı	0,05	0,30	0,05	0,07
Ümumi kapitalın rentabellik əmsalı	20,4	10,2	7,4	34,2
Səhmdar kapitalın rentabellik əmsalı	0,60	0,63	0,20	0,70
Borc kapitalın rentabellik əmsalı	0,26	0,16	0,20	0,73
Xüsusi kapitalın rentabellik əmsalı	0,60	0,29	0,10	0,64

Mənbə: “Sevimli Dad” Müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodunun statistik hesabatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Cədvəl 6. “Sevimli Dad” Müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodu üzrə aktivlərin dövriyyəsi (2015-2018-ci illər)

Əmsallar	“Sevimli Dad” Abşeron Müəssisəsi		“Azər” Süd Zavodu	
	2015	2018	2015	2018
Satışdan gəlirin qeyri-mobil aktivlərin məbləğinə nisbəti	76,4	19,1	-	-
Satışdan gəlirin mobil aktivlərin məbləğinə nisbəti	4,8	4,1	2,0	7,0
İşgüzar fəallıq əmsalı	4,5	3,4	1,5	5,0

Mənbə: “Sevimli Dad” Müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodunun statistik hesabatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Satışdan alınan gəlirin mobil aktivlərin məbləğinə nisbəti biznes fəaliyyətində illik dövriyyənin və şərti-daimi xərclərin həcmi, habelə vəsaitlərin dövriyyəsinin sürətlənməsini xarakterizə edir. Təhlil olunan müəssisələr üzrə işgüzar fəallıq əmsalının müqayisəsindən belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, dayanaqlı vəziyyəti

yüksək olduğuna görə “Sevimli Dad” Müəssisəsi daha cəlbedicidir. Hərçənd, işgüzar fəallıq əmsalı dəyişkəndir. Ona görə də nəzərə almaq lazımdır ki, əgər satışdan alınan gəlirin qeyri-mobil aktivlərin məbləğinə nisbəti 2018-ci ilin səviyyəsində saxlanılırsa, onda “Sevimli Dad” müəssisəsi üzrə işgüzar fəallıq əmsalı gələcəkdə arta bilər. Eyni zamanda əgər müəssisənin rentabelliği yüksəkdirsə, onda borc vəsaitləri cəlb etməklə xüsusi vəsaitlərin həcmi artırılmadan əlavə mənfəət almaq mümkündür.

Biznes fəaliyyətinin təşkili prosesində çoxlu sayda müxtəlif təhlükələr hallar üzə çıxır. Bu təhlükəli halların ən səciyyəvi hesab olunanı istehsal (əməliyyat) və maliyyə riskləridir.

Müəssisələrin balansında maddi vəsait imkanı 2 bölmədə: aktivlər (əmlak) və əmlakın yaranma mənbələri kimi müəyyən edilir ki, nəticədə bu sözügedən risklərin aydın dərk edilməsinə, başa düşülməsinə imkan verir.

Əməliyyat riski biznesin sahə mənsubiyyəti və müəssisə əmlakının strukturu ilə bağlı olub regional xüsusiyyətlər, milli adət ənənələr, bazar konyukturu və bu kimi başqa bir çox amillərin təsiri nəticəsində meydana gəlir. Maliyyə riski maliyyələşmə mənbələrinin strukturu ilə şərtlənən riskə deyilir. Əsas diqqət pulun nəyə xərclənməsinə yox, pulun hansı mənbələrdən əldə edilməsinə yönəltmək lazımdır. (Kızılgöl, Ö., 2015)

Xüsusi kapitalı az olan müəssisə adətən xarici investisiyalar cəlb etməyə məcbur olur. Borc kapitalın alınması faktına doğru şəkildə əsas verilərsə, onda müəssisənin kiməsə borclu olaraq fəaliyyət göstərməsi heç bir problem yaratmaz. Borc almaqla hər hansı sahibkar pul vəsaitlərinin axınına nəzarət etmək imkanı qazanır. Belə olduqda borc alınan pul vəsaitlərindən səmərəli şəkildə istifadəni təmin etmək məqsədilə müəssisənin istehsal və maliyyə fəaliyyətinin daha effektiv təşkil olunması vacibdir.

Maliyyə riskinin səviyyəsi nöqtəyi-nəzərindən xüsusi kapitalı hesabına fəaliyyət göstərən müəssisə və ümumi kapitalının 90 %-ni borc alan müəssisə arasında bir çox fərqli xüsusiyyətlər mövcuddur.

Sahibkarlıq risklərini xarakterizə edən amillərin kəmiyyət olaraq dəyərləndirilməsi müəssisənin göstərdiyi fəaliyyət çərçivəsində maliyyə nəticələrinin, başqa sözlə desək mənfəətin bəzi göstəricilərinin analizi üzrə aparılır. Mənfəət investisiyasının maliyyələşdirilməsi dedikdə, dövriyyə vəsaitlərinin çoxaldılması, səhmdarların və eyni zamanda təsisçilərin müəssisəyə qoyduqları fonddan müəyyən miqdar gəlir götürməsi mənbəyi başa düşülür.

Mənfəət 2 element ilə müəyyən olunur:

1. gəlir
2. istehsal xərcləri

Əgər 1-ci element bazardan asılıdırsa, o zaman 2-ci element müəssisədaxili fəaliyyətin tənzimlənməsinə ciddi şəkildə məruz qalır. Belə qənaətə gəlmək olar ki, müəssisənin passivləri və aktivləri haqda qəbul olunmuş qərar istehsal xərclərinin strukturuna, tərkibinə, o cümlədən risklərin səviyyəsinə təsir edə bilər. (Kızılgöl, Ö., B 2015)

İstehsal və mənfəət xərcləri arasındakı ikitərəfli əlaqə xüsusi məfhumun - leverecin yardımını ilə əsaslandırılır. Bu anlayış maliyyə menecmentində daimi- şərti xərclərin cari xərclər içərisində nə qədər və nə cür payının artmasının və ya azalmasının müəssisə rəhbərinin gəlirinin dinamikasına təsir göstərməsini ifadə edən asılılığı müəyyən etmək məqsədilə istifadə edilir. Leverec olduqca uzun müddət fəaliyyətdə olan bir amildir, onun idarə edilməsi zəruridir. Bu amilin və ya onun fəaliyyətdə olduğu şəraitin az da olsa dəyişilməsi şirkətin təsərrüfat- maliyyə fəaliyyətinin bəzi nəticə göstəricilərinin effektiv olaraq dəyişilməsinə imkan yarada bilər. Bu səbəbdən də leverecin müəssisənin fəaliyyətinə göstərdiyi təsirini kəmiyyət və eyni zamanda da keyfiyyət olaraq dəyərləndirmək mütləqdir. Leverecin kəmiyyət baxımdan dəyərləndirilməsinin ayrı-ayrı alqoritmləri vardır. Leverecin müəssisənin fəaliyyətinə göstərdiyi təsirinin dəyərləndirilməsi bir sıra nəticə indikatorlarının və məqsədlərin köklü dəyişilməsinin müqayisəli şəkildə təhlilini nəzərdə tutur.

Maliyyə və istehsal tipli xərclər əvəzolunan deyil, lakin bu cür xərclərin hər birinin təklikdə həcmi və istehsal xərclərinin içərisində xüsusi çəkisini müəyyən

etmək və eyni zamanda idarə etmək olar. Bazar iqtisadiyyatında mənfəətin vacib elementi hesab edilən məsrəflərin idarə edilməsi zəruridir və olduqca faydalıdır.

Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin son nəticə göstəricisi olaraq xalis mənfəət maliyyə resurslarından nə cür istifadə edilməsindən, başqa sözlə desək, pul vəsaitlərinin hara istiqamətləndirilməsindən, onların hardan əldə edilməsindən və quruluşundan xüsusilə asılıdır. Qeyd etdiyimiz bu asılılıq əvvəlcə dövriyyə və əsas vəsaitlərinin həcmində və strukturunda, o cümlədən onlardan səmərəli şəkildə istifadə edilməsində özünü göstərir.

Məhsulun maya dəyəri onun istehsal edilməsi və satışı üçün sərf edilən xərclərin toplusu olub təsərrüfat fəaliyyətini səciyyələndirən mühüm göstəricilərdən biri hesab edilir. Bu elementlər istehsal tipli şərti-daimi və dəyişən xərclərdir, bu elementlərin arasındakı nisbət müəssisənin ayırd etdiyi texnoloji və texniki siyasətlə təyin olunur. Maya dəyərinin strukturunun dəyişməsi mənfəətin dəyərində effektiv olaraq təsir edir. Əsas kapital üçün investisiya qoyuluşu daimi-şərti xərclərin çoxalması və bununla yanaşı dəyişən xərclərin azalması ilə müşayiət edilir. Ancaq xərclər arasındakı bu cür asılılıq qeyri-xətti xarakterlidir ki, nəticədə bu dəyişən məsrəflərin və daimi-şərti əlaqələndirilməsini olduqca zorlaşdırır. (Abdullah, R.B 2016, səh.79-96)

İstehsal tipli şərti-daimi xərclərin ümumi xərclərin içərisində xüsusi çəkisi çoxdursa, onda müəssisə daxilində istehsal leveridjin səviyyəsi də olduqca yüksəkdir. Bu cür şəraitdə istehsalın miqdarının çox az miqdarda dəyişməsi belə mənfəətin effektiv dəyişməsinə gətirib çıxara bilər, ona görə ki, müəyyən bir halda müəssisə daxilində istehsal tipli daimi xərclər mütləq olmalıdır.

Bununla belə, əməliyyat leverecinin dəyişməsi ilə səciyyələnən faiz və vergi ödəmələrinədək mənfəətin dəyişməsi kəmiyyət etibarilə istehsal riskini göstərir. Əməliyyat leverecinin səviyyəsindən asılı olaraq müəssisədə istehsal riskinin səviyyəsi müəyyən edilir.

Əməliyyat leverecinin səmərəsi ondan ibarətdir ki, istehsal fəaliyyətinin avtomatlaşdırılması və mexanikləşdirilməsi əsasında bütün tədbirlər iqtisadi baxımdan yararlıdır, yəni müasir texnologiyaların tətbiq olunması müəssisə üçün

rəqabət üstünlüyü qazanmağa şərait yaradır. İntestisiyalaşma obyektı doğru seçilibsə, ona qoyulan vəsait tez bir müddətdə ödənilir və müəssisə rəhbəri gəlir qazanır.

İntestisiyalaşdırmanın prioritet aspektlərinin doğru şəkildə seçilməsi və müəssisənin texniki silahlanma səviyyəsinin artması müəssisə rəhbərinin strateji marağının ödənilməsi və eyni zamanda müəssisənin effektiv olaraq fəaliyyət göstərməsi üçün olduqca yararlıdır. Əməliyyat leverecinin artması əlavə gəlir cəlb edən, riskli tədbirlərin geniş şəkildə şərtləndirilməsini tələb edir.

Beləliklə, əməliyyat leverecinin müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin idarə edilməsində əhəmiyyətini və rolunu tezis formasında bu cür göstərmək olar:

- ümumi cari xərclər içərisində istehsal tipli daimi-şərti xərclərin xüsusi çəkisinin çox böyük olması əməliyyat leverecinin səviyyəsinin yüksək olmasını xarakterizə edir;

- müəssisənin texniki silahlanma səviyyəsinin yüksəldilməsi əməliyyat leverecinin və ona müvafiq olaraq istehsal təhlükəsinin artması ilə müşayiət edilir;

- əməliyyat riskinin mahiyyəti odur ki, istehsal tipli daimi-şərti xərclər cari gəlirlərin ritmik mənbəyi olaraq texniki-maddi bazanın ayırd edilməsi ilə müşayiət olunur. Deməli, bu mütləq müəyyən miqdarda gəlir ilə başa çatmalıdır, əgər seçim doğru deyilsə cari gəlir xərci ödəmək üçün kifayət etmir;

- əməliyyat leverecinin səviyyəsi yüksək olan şirkətlər üçün istehsalın həcmi-nin cüzi dəyişilməsi istehsal tipli daimi-şərti xərclərin məcburi olması üzündən mənfəətin effektiv şəkildə dəyişilməsinə gətirib çıxara bilər;

- əməliyyat levereci nisbətən yüksək olan şirkətləri kreditörlər və investörlər daha təhlükəli hesab edir və onlara çox az maraq bəsləyirlər. (Abdullah, R.B 2016, səh.79-96)

Yuxarıda göstərilən fikirləri ümumiləşdirərək belə qənaətə gəlmək olar ki, əməliyyat leverecini dəyərləndirməyi bilən müəssisə rəhbəri öz fəaliyyətində uzun müddət uğur qazana bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, əməliyyat levereci inersiya göstəricisidir, müəssisənin maddi-texniki bazasında apanlan radikal struktur dəyişiklikləri ilə əlaqədardır

və ona görə də həmin göstəricinin kəskin şəkildə dəyişməsi praktiki olaraq qeyri-mümkündür.

Uzunmüddətli maliyyələşdirmə mənbəyi kimi xüsusi və borc vəsaitlərin nisbəti, borc vəsaitlərin məqsədyönlü və səmərəli istifadəsi ilə əlaqədar olaraq maliyyə riski yaranır. Xüsusi və uzunmüddətli borc vəsaitləri arasında optimal nisbət necə olmalı və bu mənfəətə necə təsir etməlidir? Məhz bu suala düzgün cavab tapmaq üçün maliyyə leverici göstəricisindən istifadə edilir. Araşdırmalar göstərir ki, maliyyə levericin səviyyəsi şirkətin xarici investorlardan nə dərəcədə asılı olması ilə birbaşa əlaqədardır, yəni düz mütənasibdir (cədvəl 8).

Cədvəl 7. “Sevimli Dad” Müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodu üzrə maliyyə leverici (2015-2018-ci illər)

Əmsallar	Normativ	“Sevimli Dad” Abşeron Müəssisəsi		“Azər” Süd Zavodu	
		2015	2018	2015	2018
Xüsusi vəsaitlərlə təminatmə	$\geq 0,1$	0,17	0,22	0,35	0,37
Xüsusi kapitalın ümumi borclara nisbəti	$\geq 1,0$	0,23	0,40	0,59	0,89
Vəsaitlərin manevretmə əmsalı	$\geq 0,2$	0,40	0,74	0,72	0,75
Avtonomiya əmsalı	$\geq 0,5$	0,35	0,35	0,37	0,48
Vəsaitlərin mobillik əmsalı	$\geq 0,5$	15,9	4,6	2,9	2,3
Maliyyə alətinin çiyini	-	2,5	1,8	1,7	1,1
MLE	-	30,0	7,8	4,3	24,9

Mənbə: “Sevimli Dad” Müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodunun statistik hesabatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub

Maliyyə alətinin çiyini maliyyə asılılığı əmsalı adlanır. Maliyyə asılılığı əmsalının yüksək olduğu müəssisələrə banklar ehtiyatlı şəkildə kredit verirlər, öz riskini ödəmək üçün kredit verənlər faiz dərəcəsini yüksəltməyə məcbur olurlar.

Maliyyə riskini qiymətləndirmək üçün maliyyə levericinə gücündən istifadə olunur. Qeyd edilən göstərici borc vəsaitlərinə görə faizin müəssisənin mənfəətinə necə təsir göstərməsini kəmiyyət olaraq dəyərləndirməyə şərait yaradır. Müəssisə

borc vəsaitlərindən yararlanmırsa, bu zaman maliyyə leverecinin gücü 1-ə bərabər olur, başqa hallarda isə vahiddən böyük olur. Maliyyə leverecinin təsir gücünə görə müəssisənin maliyyə riskini müəyyən etmək olar.

Seçilmiş tədbirlərdən asılı olaraq maliyyə leverecini müxtəlif üsullarla dəyərləndirmək olar. Bu indikatorun idarə edilməsi firmanın tərəqqi strategiyasının komponentidir, iqtisadi gücün strateji cəhətdən xarakteristikasıdır.

Maliyyə levereci nə üçün lazım olduğunu, verdiyi səmərəni bu cür göstərmək olar: (İbicioğlu, H., Taş, S. ve Özmen, H.İ. 2015)

- uzunmüddətli maliyyələşmə mənbələrinin tərkibində borc kapitalın xüsusi çəkisinin çox olması maliyyə leverecin yüksək səviyyəsi kimi xarakterizə olunur;
- maliyyə levereci şirkətin investordan maliyyə asılılığının müəyyən dərəcəsini və səviyyəsini əks etdirir;
- uzunmüddətli kreditlərin və borcların alınması maliyyə leverecinin və ona müvafiq şəkildə maliyyə riskinin artması ilə müşayiət olunur,
- maliyyə riskinin mahiyyəti odur ki, ödənişlər müntəzəm və məcburi xarakter daşıyır, maliyyələşmə mənbələri az olduqda aktivlərin bir hissəsinin silinməsinə zərurət yaranır. Bu nəticə etibarlı ilə birbaşa və dolayısı itkilərin yaranmasına səbəb olur;
- maliyyə leverecinin səviyyəsi yüksək olan müəssisələrdə vergi və faiz ödəmələrinədək mənfəətin cüzi dəyişilməsi xalis mənfəətin effektiv dəyişilməsinə imkan yarada bilər;
- maliyyə leverecinin və ona uyğun maliyyə riskinin idarə edilməsi bəzi məqsədlərə çatması mənasını verir.

Maliyyə levereci nəzəri cəhətdən sıfır ola bilər. Belə olduqda müəssisə öz fəaliyyətini xüsusi kapitalı, yəni mülkiyyətçilərin verdikləri mənfəətdən və kapitaldan investisiya qoyuluşu üçün ayrılan vəsait hesabına maliyyələşdirir. Həmin şirkət çox vaxt maliyyə baxımından asılı olmayan müəssisə sayılır. Borc kapitalı cəlb edən müəssisə isə maliyyə levereci yüksək olan, yaxud maliyyə cəhətdən asılı olan şirkət sayılır.

Maliyyə leverecinin pozitiv potensialı (effekti) onunla təyin olunur ki, borc kapitalı xüsusi kapitaldan ucuz olur. Maliyyə leverecinin neqativ potensialı isə onunla təyin olunur ki, borc kapitalın faiz ödənişi məcburidir, səhmdarlara mənfəətdən heç bir dividend verilmir.

**Cədvəl 8. “Sevimli Dad” Müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodu üzrə
əməliyyat və maliyyə leverecinin birgə səmərəsi(2015-2018-ci illər)**

Əmsallar	“Sevimli Dad” Abşeron Müəssisəsi		“Azər” Süd Zavodu	
	2015	2018	2015	2018
Əməliyyat leverecinin gücü	11,6	5,9	2,7	4,9
Maliyyə leverecinin gücü	4,8	4,1	2,0	7,0
Əməliyyat levereci və maliyyə leverecinin birgə səmərəsi	55,7	24,2	5,4	34,3

Mənbə: “Sevimli Dad” Müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodunun statistik hesabatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Maliyyə menecmentinin effektiv olaraq təşkil edilməsi üçün əməliyyat levereci və maliyyə leverecinin birlikdə səmərəsinin hesablanması zəruridir. Əməliyyat leverecinin gücünü maliyyə leverecinin gücünə vurmaq yolu ilə onlarn birlikdə səmərəsi hesablanır. Maliyyə leverecinin və əməliyyat leverecinin birlikdə səmərəsi səhmdar cəmiyyətlərin göstərdiyi fəaliyyəti ilə əlaqədar ümumi riskləri dəyərləndirməyə şərait yaradır, o cümlədən satışın miqdarının 1 % dəyişilməsi anında bir səhmin payına düşən xalis mənfəətin həcmində dəyişilməsi faizini bildirir.

Təhlil göstərir ki, “Sevimli Dad” Müəssisəsində əməliyyat maliyyə leverecinin səmərəsi 2015-ci ildəki 55,7-dən 2018-ci ildə 24,2-yə qədər aşağı düşmüşdür, “Azər” Süd Zavodunda isə əksinə 5,4-dən 34,3-ə qədər artmışdır. Deməli, “Sevimli Dad” Müəssisəsinin maliyyə fəaliyyətində artıq böhran vəziyyətinin baş verməsi meylə müşahidə olunursa, “Azər” Süd Zavodunun maliyyə fəaliyyətinin səmərəli idarə olunması barədə aydın təsəvvür yaradır.

III FƏSİL. Azərbaycan müəssisələrində davamlı inkişafının təmin edilməsində maliyyə resurslarının idarə edilməsi mexanizminin təkmillədirilməsi istiqamətləri

3.1. Müəssisələrin maliyyə nəticələrinin idarəedilməsinin mövcud problemləri və həlli yolları

Müəssisə rəhbərliyi pul və resursların hamısını səmərəli idarə etmək imkanına malikdir. Əlavə olaraq, daxili mənafeyi yerinə yetirmək və ona dair proqnozlar vermək xarakterik istehsal funksiyalarının keçirilməsinin, bunları qorumaq üçün tədbirlər həyata keçirmək funksiyalarına malikdir. Menecerlər istehsalın iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etməlidirlər, müəssisənin perspektivlərinə təsir edən xarici və daxili mənşəli təzahürlər, təhdidlərə qarşı tədbirlər görməlidirlər. Müəssisələrin maliyyə və iqtisadi nəticələrinin təhlilindən müasir şəraitdə aydın olur ki, onların vəziyyətinin ağırlaşması kifayət qədər peşəkarlığın olmaması ilə bağlıdır, biznes fəaliyyətinin idarə olunması üçün sistemativ yanaşmanın olmaması buna səbəbdir. Tutarlılıq olmaması istifadə olunan metodların aşağı səmərəliliyi və istifadə olunan maliyyə resursları vəziyyətinin pisləşməsinə səbəb olur.

Müəssisənin maliyyə nəticələrinin idarəedilməsinin mövcud problemlərinin əhəmiyyət dərəcəsi ilə bölüşdürülməsi aşağıdakı şəkildə mümkündür:

- maliyyə axınının idarə edilməsi (pul kütləsi) 25%;
- maliyyə planının tərtib edilməsi, büdcə planlaşdırma 17%;
- menecment uçot sisteminin inkişafı 14%;
- böhranın idarə olunması 10%;
- maliyyə-iqtisadi strategiyanın inkişafı 5%;
- xərclərin idarə edilməsi 4%;
- maliyyə xidmətlərinin təşkilati strukturu 3%;
- digər vəzifələr 22%. (Ступаков В.С. , Токаренко Г. С. 2016)

Nağd çətinliyə görə pul axınının idarə edilməsi məsələsi maliyyə menecment sahəsinin ən problemli yeridir. Maliyyə sahəsində çətinliklər digər istiqamətləridə yan keçmədi: planlaşdırma, böhran idarəçiliyi, maliyyə xidmətlərinin təşkilati strukturu, menecment uçotu və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu maliyyə problemlərinin tam siyahısı deyil. Bundan əlavə, qeyd etmək lazımdır ki, bu çətinliklər müəssisə miqyasında müxtəlifdir, oxşar problemlər qırx işçisi olan müəssisə ilə altı min işçisi olan müəssisələri birləşdirir. Pul vəsaitlərinin hərəkəti maliyyə idarəçiliyində ən çətin məsələ olaraq başda gəlir, bu səbəblə ona qiymətləndirməni yalnız müəyyən bir müəssisənin rəhbərləri tərəfindən deyil, kifayət qədər müxtəlif mütəxəssislər maraq göstərmişdir. Heç kimə sirr deyil ki, "canlı" pul müəssisənin ümumi gəlirindəki pula faiz nisbətə olduqca balaca bir faizə malikdir firma üçün bu mənfi nəticədir. Beləliklə, borcları ödəmək üçün nəzərdə tutulan müddətlər artdıqca, mövcud borcun artımını müşahidə edə bilərik (büdcəyə, müəssisənin işçilərinə və s.). Maliyyə menecmentinin üzləşdiyi digər çətinliklər arasında müəssisənin rəhbərliyinin yaxşı inkişaf etmiş bir strategiyasının olmamasını da daxil etmək lazımdır, günümüzdə bu ağır səhv marketinq siyasətində qiymət və digər sahələrdə çoxlu sayda pozuntuya yol açır. Ölkəmizdəki yaranmış iqtisadi vəziyyət, dünya miqyasında maliyyə idarəçiliyinə mənfi təsir göstərməyə bilməz. İqtisadiyyat qeyri-sabitlik uzunmüddətli proqnozlar verməyə və kompleks sxemlər tətbiq etməyə imkan vermir.

Əlbəttə ki, maliyyə idarəçiliyinin problemlərini tez bir zamanda müəyyənləşdirmək və onların qarşısını almaq, bundan başqa, müxtəlif diaqnostik tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac var müəssisənin monitorinqi, əldə edilmiş nəticələrin və digər tədbirlərin tədqiqi. Həmçinin, məsələn, pul köçürmələrinin ciddi planlaşdırılması, ödəniş təqvimləri düzəlməli və daha da artmalıdır müxtəlif ödənişlər həyata keçirilməlidir. Maliyyə və iqtisadi böhranlar sənaye müəssisələrinin potensialına mənfi təsir göstərir: (və ya ümumiyyətlə dayandır) investisiyalar, proses və məhsul yenilikləri dayanır, əsas kapital köhnəlmiş və tükənmiş olur, elmi və texniki inkişaf aradan çıxır, ixtisaslı kadrlar və gənc işçilər işdən çıxır və s. Bazar iqtisadiyyatının bütün üzvlərinin cəlb edilməsi və təşəbbüskarlığı artırmaq üçün, dövlət bir sıra işlər görmüşdür: makroiqtisadi islahatlar: qiymət siyasətinin dəyişdirilməsi, bankçılıq, qiymətli kağızlar bazarının inkişafı və s. Yeni anlayışların inkişaf etdirilməsi problemləri ön plana çıxır

menecment, tənzimləmə, planlaşdırma, müəssisənin çevik inkişafı olmadan həlli mümkün deyildir .(Володин А.А., 2011)

Maliyyə idarəçiliyinin prespektivliklərinin əsas cəhətləri aşağıdakılardır:

- Aydın məqsədlərin olmaması, rəhbərlik tərəfindən müəssisənin vəzifələrini anlamamaq;

- Cari xərclərə (insanlara, hakimiyyətə və s.) ehtiyacların müəyyənləşdirilməsi problemləri;

- Planlar və fondlar artıq "yuxarıdan" endirilmir və müəssisənin özü də rəhbərlik etmir

- Bazar - əksər müəssisələrin hüquqi şəxslərə etibarlı məlumatları doğru yerdə, doğru ünvanla təqdim etmək üçün bir sistemə malik deyil. (Е.С. Стояновой М 2015)

Bu parametrləri siyahıya əlavə edə bilərsiniz:

- maliyyə planları "çevik" deyildir;

- müəssisə içi maliyyə planlaşdırma sahəsində tənzimləyici çərçivənin az inkişafı;

- müəssisələrdə menecment qərar qəbuletmə mərkəzləri aydın şəkildə fərqlənmir;

- çox variantlı illik istehsal proqramının inkişafı ("qərar ağacı");

- səhv qərarlar qəbul edilən risklərin qiymətləndirilməsinin metodologiyasının olmaması

- müəssisənin idarə edilməsi.

Büdcə problemləri. Təcrübə göstərir ki,maliyyə sistemi biliklərinin ətraflı olmaması müəssisələrin gəlirlərinin beşdə birini itirməyinə əsas yaradır. Bu baxımdan, büdcə sistemini yaratmaq və tətbiq etmək lazımdır ən azından ilk ibtidai mərhələdə. Büdcə tətbiq etmək yolunda müəssisə rəhbərliyi böyük çətinliklər yaşayır. Ən əsasda, büdcə tərtibində metodologiyası olmayan müəssisələr. Hər kəs büdcə ehtiyacını başa düşür, ancaq bir neçə idarəçi ola bilər ki büdcənin həyata keçirilməsinə dair vaxtında qeyd etməyib sabit bir standartlaşdırılmış büdcə strukturu haqqında tam və sistemləşdirilmiş məlumatlara nail olmasın. Başqa

çətinliklər arasında müəssisənin özündə büdcənin tətbiqində yaranan problemlər yer alır. Əgər menecer büdcəyə ehtiyacın olduğunu başa düşsə, qalan işçilərin bu mövqedə bağlı olduğu anlamına gəlmir bunlar üçün, ilk növbədə, iş həcminin artması deməkdir (Маркарьян Э.А 2014). Müəssisə şöbələri arasında gərginliyin azaldılması və maraqların artırılması məqsədilə büdcə prosesi, rəhbərliyin qarşısında duran strateji məqsədləri formalaşdırmalıdır.

Əməliyyat kapitalının idarə edilməsində yaranan problemlər. Çətin maliyyə vəziyyəti müəssisələrinin əksəriyyətinin, işləmə sərmayəsinin hərəkəti çətinliklərlə ilə bağlıdır. Müəssisələrin ən böyük problemi səmərəsizliyi. İşəgötürən maddi kapital müəssisənin aktivlərinin ən mobil hissəsidir. Cari aktivlərin strukturu və ölçüsü göstəricilərə birbaşa təsir göstərərək müəssisənin maliyyə vəziyyətini xarakterizə edir (ödəmə qabiliyyəti, likvidlik). Beləliklə, səmərəli iş kapitalının idarə edilməsi sistemi likvidlik, ödəmə qabiliyyəti və müəssisənin maliyyə nəticələrini yaxşılaşdırması üçün lazımdır. (Лукаевич И.Я 2016)

Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin idarə olunması keyfiyyətinin artması strategiyası bu fəaliyyət sferasında yeni elmi müvəffəqiyyətlərin effektiv şəkildə tətbiq edilməsini, əvvəlcə maliyyə bazarında əməliyyatların aparılmasının uyğun maliyyə vəsaitlərinin ayırd edilməsini nəzərdə tutur. Yeni maliyyə vəsaitlərinin əsas tərkibi uçot prinsipinə müvafiq şəkildə xüsusi kapital alətlərinə, maliyyə öhdəliklərinə, aktivlərinə, törəmə maliyyə alətlərinə bölünür. Müəssisənin maliyyə cəhətdən idarə olunması keyfiyyətinin artması strategiyasının tərtib edilməsi zamanı maliyyə bazarında sövdələşmələr və əməliyyatların yeni növlərindən effektiv şəkildə istifadə olunmasına böyük diqqət ayrılmalıdır.

Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin uğurlu şəkildə göstərilməsi əsasən onun təşkilati təminat sisteminin səmərəliliyi ilə müəyyən edilir. Maliyyə fəaliyyətinin təşkilati təminat sistemi strateji maliyyə qərarlarının hazırlanması, qəbulu və reallaşdırılmasını həyata keçirən və bu qərarların yekun nəticəsinə görə məsuliyyətli bilinən müəssisənin daxili funksional xidmət və bölmələrinin qarşılıqlı əlaqələrinin məcmusunu ifadə edir. Maliyyə fəaliyyətinin təşkilati

təminat sisteminin əsası müəssisədə formalaşan maliyyə fəaliyyətini idarə edən strukturundan ibarətdir.

Maliyyə menecmentinin təşkilati strukturunun formalaşması prosesində müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin miqyası və əsas formaları, maliyyə menecmentinin funksiyaları, regional diversifikasiya və digər amillər mütləq nəzərə alınmalıdır. Bazar əlaqələri mühitində pul kütlələrinin səmərəli şəkildə idarə olunması maliyyə menecmentinin təşkil edilməsinin əsas alətinə çevrilib, ona görə ki, müəssisə fəaliyyətinin yekun nəticələrini almağın əsas yolları istehlak bazarında cəmlənmişdir.

Pul axınlarının idarə edilməsi kontekstində buraxılan ciddi nöqsanlar nəticəsində 2010-2018-ci illərdə AR iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrinin ziyanə işləyən müəssisələrinin sayı, müəssisə və təşkilatlarının bank ssudaları və qarşılıqlı hesablaşmaları üzrə vaxtı keçmiş borclar xeyli artmışdır. Müəssisə səviyyəsində pul kütlələrinin idarə olunması mexanizmini inkişaf etdirmək üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulub:

- debitor borclarının ödənilməsi müddətini qısaltmaq;
- optimal həddə qədər likvidlik əmsalını artırmaq;
- azad pul vəsaitlərini maliyyə fəaliyyətinə yönəltmək;
- əsas fəaliyyətdən daha çox mənfəətin artınmasına səy göstərmək.

Mürəkkəb sosial-iqtisadi proses hesab edilən inflyasiya maliyyə menecmentinin təşkil olunması prosesində bir çox çətinliklər ortaya çıxarır. İnflyasiya zamanı müəssisənin düzgün şəkildə fəaliyyət göstərməsi üçün lazım olan kapitalın miqdarı vaxtaşırı artır ki, nəticədə bu əmək haqqı xərclərinin və istifadə edilən xammalın dəyərinin artması ilə bağlıdır. İnflyasiya adətən maliyyələşmə şəraitinə, investisiya layihəsinin effektivliyinə və layihədə müəssisənin özünün kapitalının iştirakına təsir göstərir. İnflyasiyanın idarə edilməsi kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur ki, bu da qiymətin cüzi artırılmasına, gəlirin sabitləşdirilməsinə və uyğunlaşdırılmasına yönəldilir. İnflyasiyanın idarə edilməsi mexanizmləri onun səviyyə və xarakterindən,

iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətindən, təsərrüfat sistemlərinin gələcək inkişaf xüsusiyyətlərindən asılı olaraq fərqləndirilir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində mühasibat uçotu tək-cə maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində baş verən əməliyyatları qeydə almaqla məhdudlaşmamalı, xarici iqtisadi fəaliyyətin təşkilinə, valyuta əməliyyatlarının yerinə yetirilməsinə fəal nəzarəti təmin etməlidir. Mühasibat uçotu sisteminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərindən biri mühasibat uçotu və maliyyə uçotu arasında qarşılıqlı əlaqə modelinin formalaşdırılmasıdır. Dünyanın bir çox ölkələrində vergi uçotu dinamik şəkildə inkişaf edir, Azərbaycanın uçot praktikasında “vergi uçotu” anlayışı istifadə edilir, ancaq bu anlayış ölkə qanunvericiliyi ilə rəsmiləşdirilməmişdir. Nəticədə, müəyyən qanunvericilikdə ancaq “gəlirlərin və xərclərin uçotu” termini qəbul edilmişdir.

Dünyanın peşəkar mühasibləri tərəfindən mühasibat və vergi uçotu sisteminin iki modeli: “Qitə” (kontinental) və “İngilis-Sakson” qəbul edilmişdir. “Qitə” modelində mühasibat və vergi uçotu faktiki olaraq üst-üstə düşür, “İngilis-Sakson” modeli ayrı-ayrı məqsədlərə nail olmaq istəyən mühasibat və vergi uçotunun 2 sərbəst sistem kimi eyni vaxtda fəaliyyət göstərməsini nəzərdə tutur. Mənfəət vergisi üzrə vergi bazasını formalaşdırmaq üçün əsas məlumat qaynağı rolunu vergi uçotunun informasiyaları oynayır. Fikrimizcə, vergiyə cəlb olunma bazasının şəffaflığını əldə etmək üçün mühasibat uçotundan bir çox əlavə məlumatlar toplanmalıdır.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində firma və şirkətlərdə mühasibat uçotu-nu və maliyyə hesabatlarını beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq üçün xarici və daxili mühitin dəyişilməsi barədə dürüst və dolğun informasiyaların toplanması və onun əsasında effektiv idarəetmə qərarlarının qəbulu müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bu məsələnin həllində idarəetmənin yeni konsepsiyası olan kontrolinq böyük rol oynaya bilər. Uçot sahəsində kontrolinqin vəzifəsi müxtəlif rəhbərlik səviyyələrində idarəetmə qərarlarının qəbulu üçün bütün zəruri informasiyaların toplanması və emalı sistemi yaratmaqdır. Kontrolinq həmçinin planlaşdırma,

informasiya təminatı, nəzarət və adaptasiya proseslərini əlaqələndirməyə imkan verir.

İEÖ-də fəaliyyət göstərən firmaların iş təcrübəsindən məlum olur ki, biznes fəaliyyətində düzgün təşkil edilmiş maliyyələşmə sistemi onların effektiv işləməsinə xüsusilə zəmanət verir. Mülkiyyət münasibətlərinə əsasən, ümumilikdə biznes fəaliyyətinin maliyyələşmə mənbəyinin 3 növü vardır:

- a) cəlb olunan vəsait;
- b) mülkiyyətçinin maliyyə resursları;
- c) borc vəsaiti.

Cəlb olunan vəsaitə - səhmlərin satışı zamanı qazanılan vəsait, əmək kollektivi iştirakçılarının ödənişləri və payları daxil edilir.

Mülkiyyətçinin maliyyə resurslarına amortizasiya ayırmaları, fiziki və hüquqi şəxslərin əmanətləri, nizamnamə kapitalı, o cümlədən sığorta təşkilatlarının ödənişləri aid edilir.

Borc vəsaitinə xarici investisiyalar, dövlətlərarası maliyyə və investisiya institutlarının vəsaiti, bank kreditləri və s. aid edilir.

Bu mənbələri açıqlayarkən İEÖ-in eyni adlı iş təcrübəsini qeyd etmək lazımdır. Məsələn, Almaniyada mövcud olan ticarət, nəqliyyat və sənaye sahələrində passivlərin içərisində mülkiyyətçinin maliyyə vəsaitinin əsas çəkisi 17 %; həqiqi bank stavkasınınkı isə - 3,5 %, cəlb edilən vəsaitin verimi – 5,2 % olur. Bununla yanaşı, Avropa tərəqqi bankı xırda və orta sahibkarlığın tərəqqisinə kömək etmək üçün təşkil etdiyi layihənin 64 %-ni özü həyata keçirir.

Hazırda maliyyə menecmentində metodlardan istifadə qaydalarının tərəqqi istiqamətləri Maliyyə menecmentindən söz açarkən burada istifadə edilən metodlardan, ilk növbədə bu yöndə maliyyə menecmentin məzmunundan qaynaqlanan həmin metodların fəaliyyət mexanizminə baxaq:

Maliyyə menecmenti, maliyyə vəsaitlərinin idarə olunması sistemi rolunu oynayır və o, təsərrüfatçılıq məqsədlərinə çatmaq üçün istifadə edilən metodların sistemli şəkildə məcmusunu özündə ehtiva edir. Buna uyğun olaraq vurğulamaq lazımdır ki, bu baxımdan, maliyyə menecmenti idarə edilən bir sistem kimi özündə

bəzi vacib məsələlərin tənzimlənməsini tələb edən idarəetmə obyektinin xüsusiyyətini ehtiva edir. Burada özünü sistem kimi göstərən maliyyə menecmenti özündə əmək haqqı, dəyər, vergi və bəzi mühüm məsələləri ehtiva edərək və ümumi rejimin sistemi üzrə nəzarət və tənzimləməsinin həyata keçirilməsində xüsusi rol oynayır. Bu funksiyaları yerinə yetirərkən maliyyə menecmenti ayrı-ayrı prinsipləri əsas götürür, fərqli komponentlərin uyğunlaşması və məqsədyönlülük kimi bənzər prinsipləri insanların diqqət mərkəzində saxlayır. Bu zaman maliyyə menecmentinin fəaliyyət prinsiplərinin müəyyən edilməsi, vacib metodoloji xüsusiyyət sayılır. Maliyyə menecmentinin qeyd olunan metodoloji xüsusiyyəti isə onun fəaliyyətinin istiqamətlərinin aşkar edilməsi və buna uyğun olaraq tərtib olunması nöqtəyi-nəzərindən xüsusi vacibliyi vardır. Maliyyə sisteminin səciyyəvi üstünlüklərini özündə birləşdirən maliyyə menecmenti, hazırda bazar iqtisadiyyatında idarəetməni əsas tərkib hissəsi kimi nəzərə alaraq, maliyyə sistemi kontekstində və ölkə daxilində yerləşən müəssisələrin idarə olunması yönündə metodlarını əks etdirir.

Hazırda maliyyə resursları üzrə istifadə olunan metodların tərəqqi meyilləri aşağıdakı məsələlərə əsasən dəyişilir :

1. Maliyyə məsələləri üzrə tədbirlərin görülməsi ;
2. Müəssisə daxilində maliyyə siyasətinin meyillərinin müəyyən edilməsi ;
3. Maliyyə hesabatının doğru hazırlanması və bu yöndə operativ fəaliyyətin göstərilməsi ;
4. Müəssisələrin ayrı-ayrı bölmələrinə əsasən, istehsalda funksional bölmələri üzrə məlumat təminatının təşkili ;

Müəssisələrin maliyyə resursları müəyyən bir təsərrüfat subyektinin tərkibinə daxil olan pulların məcmusundan ibarətdir. Xüsusi müəssisələrdə, gəlirlərin yaranması, paylaşdırılması və müəyyən məqsədlər üçün istifadə edilməsi üzrə proseslərdən təşkil olunan maliyyə resursları tam şəkildə müəssisə səviyyəsində məqsədli təyinatlı pul fondlarının ortaya çıxması və o cümlədən başqa strukturlar qarşısında məsuliyyətlər daşıyırlar. Bu məsuliyyətlər ayrı-ayrı struktur orqanlarının dövlət büdcəsinə olan ödəmələr əsasında ortaya çıxır. Maliyyə resursları cəlb

olunmuş xüsusi vəsaitlər hesabına yaranır. Ancaq vurğulamaq lazımdır ki, müəssisənin maliyyə resursları və mühüm formalaşma qaynağı kimi mənfəət qazanır.

Müəssisələrin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini bildirən mənfəətin müəssisələr hesabına dəyərinin çoxaldılması da maliyyə resurslarının artmasına gətirib çıxarır və nəticədə maliyyə sistemi daha da möhkəmlənir. Bundan başqa, müəssisələrin istehsal təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsinə pul formasında göstərilərək, onların bundan sonrakı fəaliyyətlərində tam və maliyyə təsərrüfat fəaliyyətindən qazanılacaq gəlirlər də əks olunub.

Bazar iqtisadiyyatında müəssisə maliyyəsinin inkişaf etməsi metodu kimi onların emal etdikləri məhsuldan qazandıqları gəlir sayılır. Bu gəlirin bir qismi istehsala, yerdə qalan bir qismi isə ümumilikdə bu istehsalın fəaliyyətinin göstərilməsi ilə bağlı xərclərə sərf olunur. Yerdə qalan hissə isə öz növbəsində əmək haqqı yaxud müəssisənin başqa bir çox struktur qarşısında daşdığı məsuliyyətləri ilə bağlı ödəmələrinə bölüşdürülür və nəhayət sonda qalan məbləğ müəssisənin yığanlar vasitəsilə qazandığı maliyyə resurslarını bildiri. İki mənbə sayəsində ərsəyə gələn maliyyə resursları kapitalın dövriyyəsinə əhatələyərək, maliyyə vəziyyətinin müəyyən edilməsində xüsusi paya sahib olur. Maliyyələşmə metodlarının inkişaf etdirilməsi üçün lazım olan mexanizmdən söz açarkən əvvəlcə vurğulamaq lazımdır ki, bütün ölkələrdə sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə maliyyə menecmentində maliyyələşmə üsullarından faydalanarkən ayrı-ayrı metodlardan istifadə mövzusu dövlətin yeritdiyi siyasətə əsasən dəyişir.

AR-da bu istiqamətdə dövlət maliyyələşdirməsi, o cümlədən, müəssisələrdə özünü maliyyələşdirmə yolu ilə bağlı fəaliyyətin inkişaf etdirilməsi yönündə investisiya siyasəti üzrə investisiya fəaliyyəti və o cümlədən kənarından gələn pul vəsaitlərindən istifadə hallarının artması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Özbaşına maliyyələşmə prosesində müəssisələr öz qazandığı gəlir hesabına maliyyələşmə aparırlar. Özünü maliyyələşmə zamanı isə müəssisələr həmişəlik öz resurslarını çoxaltmağa və ən az xərclərlə ən yüksək mənfəəti qazanmaq üçün çalışırlar. Həm dövlət, həm də müəssisələr tərəfindən maliyyələşmənin ayrı-ayrı

üsullərindən yararlanarkən bu istiqamətdə bəzi qüsurların ləğv edilməsi və mövcud problemlərin yoluna qoyulması üçün cümlədən fəaliyyətin inkişaf etdirilməsi yönündə tədbirlər görülməlidir.

Müəssisənin fəaliyyəti zamanı baş verən proseslərdə işçi qüvvəsi, istehsal, satışa hazır məhsul və sair özünü göstərir. Maliyyə zamanı əldə edilən nəticələrinin yenidən bölüşdürülməsindən, əlavə maliyyələşdirmə prosesi və münasibətdə olan göstəricilər sistemi müəssisənin maliyyə vəziyyətini bildirir. Müəssisə təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsi kimi təmsil edilən mənfəəti ümumilikdə, xalis gəlirini gerçəkləşdirilmiş hissəsinin dəyəri ehtiva edərək müəssisələri daha çox mənfəət qazanmaq üçün həvəsləndirir.

Müəssisələrin hər biri pul vəsaitlərindən qənaətli formada faydalanmaqla ən yüksək mənfəəti qazanmağa və nəticədə öz fəaliyyətlərini tənzimləməyə cəhd göstərirlər.

İndi isə müəssisələrdə maliyyə resurslarının təşkil edilməsinin ümumi prinsiplərinə baxaq. Bu prinsiplər aşağıdakılardır:

1) Müəssisələrdə maliyyə resursları, ancaq vurğuladığımız kimi cəlb olunmuş əlavə vəsait və xüsusi vəsait hesabına formalaşır. Xüsusi maliyyə resursları müəssisələrin fəaliyyət göstərdiyi andan etibarən ortaya çıxır və nizamnamə fondu təsis oluna zaman müəyyən olunur. Buna səbəb isə, müəyyən bir təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək üçün əvvəlcə müəssisənin özünəməxsus maliyyə təminatının olması vacib şərtidir.

2) Müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyəti, gələcəyini keçmiş və indiki dövr üzrə proqnozlaşdırmanın tətbiq olunacaq maliyyə planının hazırlanması təyin olunur. Maliyyə planının hazırlanması, müəssisələrin normal şəkildə fəaliyyət göstərməsinin əsas rolunu oynayır. Eyni zamanda burada bəzi məsələlərin, maliyyə fəaliyyətinin göstərilməsi üçün maliyyə resursları, gəlirlərin, kapitalın, xərclərin proqnozlaşdırılması da nəzərdə tutulur.

3) Dövriyyə vəsaitlərinin toxunulmazlığından yararlanır. Əgər xüsusi dövriyyə vəsaitlərinin dəyəri azalarsa, onda müəssisənin gələcəkdə daha sağlam fəaliyyəti və maliyyə dəyişməzliyini itirmək riski ortaya çıxır. Bu səbəbdən də bu

prinsip, dövriyyə vəsaitlərinin toxunulmazlığı üçün maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin qaydaya salınmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Müəssisə fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi üçün gərəkli maliyyə mənbələri, müddət nöqteyi-nəzərindən qısa, orta və uzunmüddətli olmaqla üç yerə ayrılır: Hər bir müddətə məzmun olaraq açıqlama versək, bu qənaətə gələ bilərik:

Əvvəlki qısamüddətli maliyyə mənbələrindən danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, bu maliyyə mənbələrindən ən çox istifadə olunanıdır və eyni zamanda geri qaytarılmaq üzrə nəzərdə tutulan vəsaitlərdir. Qısamüddətli maliyyə mənbələri, bir il içərisində istifadə olunaraq geri qaytarılır yaxud artıq bu müddətdən sonra onlar mahiyyətini itirir. Bu cür maliyyə mənbələri əsasən dövriyyə aktivlərin alınmasına yönələrək ki, vəsaitlərin cəlb edilməsi və onların idarə edilməsinin metodlarını mənimsəyir. Bu maliyyə mənbələri aşağıdakılardır:

1. Qısamüddətli bank kreditləri
2. Kreditlərin satışı üzrə daxilolmalar
3. Faktoring
4. Qiymətli kağızlar bazarında satılan qısamüddətli qiymətli kağızlar
5. Başqa qısamüddətli mənbələr

Bu müəssisələrin fəaliyyəti zamanı maliyyə idarəetməsi, əsasən, maliyyə mənbəyinin müəyyən edilməsi və buna müvafiq olaraq maliyyələşdirmə həyata keçirilməsi vasitəsilə mümkün olur. Günümüzdə müəssisələrin fəaliyyətinin düzgün həyata keçirilməsi nöqteyi-nəzərindən onların maliyyələşməsinə böyük ehtiyac duyulur. Bu səbəbdən də onlar hər zaman istifadə və əldə edilməsindən asılı olmayaraq cəlb edilən vəsaitləri investisiya və maliyyələşmə qoyuluşları formasında sinifləndirir. Cari maliyyələşmə müəssisənin cari fəaliyyətinin təşkili üçün istifadə edilən maliyyələşmə növüdür və bu növ əsasən sadə təkrar istehsalı üçün lazım olur. İnvestisiya qoyuluşu isə maliyyələşmə mənbəyi kimi yox, ancaq müəssisələrin maliyyələşmə mərhələlərindən biri kimi özünü göstərir. Müəssisələr tərəfindən maliyyələşmənin qeyd edilən iki əsas mənbə vasitəsilə aparılmasına əsasən öz vəsaitləri hesabına müəssisələrin maliyyələşmə rolunu oynaması onların ilk yarandığı dövrdən bəri özünə çəkdiyi vəsaitləri əhatə edir. Müəssisələr, əsasən

yeni səhmdarlar cəlb etməklə və əlavə səhm buraxmaqla vəsait qazanırlar. Ancaq yenə də günümüzdə müəssisələr yalnız cəlb edilmiş vəsaitlər hesabına fəaliyyət göstərər və normal məbləğdə mənfəət qazana bilməzlər. Bu səbəbdə, yəni normal fəaliyyət üçün onların öz pul vəsaitləri ilə maliyyələşməsi lazımdır. Bundan başqa, əgər müəssisə maliyyələşməni öz vəsaiti ilə edirsə, onda ikinci şəxslər qarşısında məsuliyyət daşımır. Bu zaman qazanılan mənfəətdən müəssisənin idarə heyəti nümayəndələri arasında qərar qəbul edərək təkrar maliyyələşmə üçün xərclənir.

Müəssisələr əlavə vəsaiti o vaxt cəlb edirlər ki, onlar maliyyələşmə üçün səhmlər buraxmaq metodundan istifadə ediblər. Ayrı-ayrı iqtisadi kitablarda əlavə səhm buraxılaraq nağd vəsait cəlb edilməklə ayrı formada qiymətləndirilmişdir. Firmanın əlavə səhm buraxmaqla müəssisənin maliyyələşmə mənbələrindən faydalanması, qısa müddətli vəsait qazanmaq üçün effektiv sayılır. Çünki, əlavə səhm buraxılan zaman həmin pul vəsaiti firmanın özünəməxsus olur.

Vurğulamaq lazımdır ki, öz vəsaiti hesabına maliyyələşmə ancaq müəssisə səviyyəsində yox, eyni zamanda makro iqtisadi səviyyədə həyata keçirilə bilər və sosial baxımdan da effektiv sayılır. Çünki, iqtisadi durğunluq zamanı satışlarının zəiflədiyi bir məqamda ya öz vəsaiti hesabına maliyyələşmiş müəssisələrin məsuliyyətləri az olduğundan onların fəaliyyətinin dayanması, yaxud müflisləşmə təhlükəsi olmur. Müəssisələrinin effektiv fəaliyyəti makroiqtisadi nöqtəyi-nəzərdən ona görə əhəmiyyətlidir ki, bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş olan ölkələrdə müəssisələr xalqın üzvlərinin istehlak məhsullarına olan ehtiyacını qarşılamaqla işsizlik problemini aradan qaldıraraq, dövlətin iqtisadi dəyişməlik siyasətini həyata keçirirlər. Maliyyə informasiyalarının kənar və daxili istifadəçilər üçün müəssisələrin cari maliyyələşmə quruluşunu bildirən göstəricilərin mövcud olması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə ki, belə göstəricilər müəssisələrin bazar dəyərinin təyin olunmasında xüsusi rol oynayır və bu zaman eşmə strukturunun əmsalını təyin etmək üçün metoddan istifadə olunur.

3.2 Müəssisələrin maliyyə resurslarından səmərəli istifadə edilməsinin perspektivləri.

Ölkəmizdə müəssisələr, xüsusilə dövlət qaynaqlı dəstəkləmə siyasətinin qüvvəyə minməsindən müsbət təsiri ilə, son illərdə əhəmiyyətli inkişaf və irəliləyişlər qeyd etmişdir. Buna baxmayaraq, bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə olduğu kimi müəssisələr də ümumi idarəetmə, tədqiqat və inkişaf, ixtisaslı insan resursları, maliyyələşdirmə və marketinq sahəsində əhəmiyyətli problemlərlə üzləşirlər. Bu problemlər arasında, texniki məlumat üçün ən çox ehtiyac duyulan sahələrdən biri olan maliyyə rəhbərliyi siyahının başındadır (Kaya & Alpan, 2013). Ölkəmizdə müəssisələrin maliyyə idarəetmə problemləri, maliyyə qaynaqlara daxil olma çətinliyi və maliyyə qaynaqların qeyri-kafi olmasından bağlı olaraq, bu ana qədər bu sahədə məhdud qalmış, edilən akademik işlərin böyük bir qismi məhdud maliyyə qaynaqlarına daxil problemlərinə yönəldilib. Nəticədə, müəssisələr üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən maliyyə idarəçiliyinin digər aspektləri (pul vəsaitlərinin idarə edilməsi, kapitalın idarə edilməsi, investisiya fəaliyyəti, borc və alacaqların idarə edilməsi, səhmdarların idarə edilməsi, xərclərin idarə edilməsi və s.) üzrə araşdırmalar məhdud qaldı. Ölkəmizdə Müəssisələr, xərc yüksəkliyi səbəbiylə, maliyyə idarəetmə başda olmaq üzrə, ixtisas tələb edən mövzularda, professional idarəçiləri cəlb edə bilməyərək və xaricdən məsləhət xidmətləri ala bilmir. Bundan əlavə, sahibkarların qərar qəbuletmə prosesində öz biliklərini və təcrübələrini görmək istəməmələri və müəssisədə qərar qəbul mexanizmlərini başqa bir şəxsə ötürmək istəməmələri də bu cür təsir edə bilər. Bütün bu səbəblər sağlam və səmərəli maliyyə idarəetmə sisteminin yaranmasına səbəb ola bilər və icra edilə bilməz. Müəssisələrin fəaliyyət göstərdiyi iqtisadi mühit olduqca mürəkkəbdir, yüksək risklər və rəqabət, maliyyə idarəetməsi bu problemləri daha da vacib edir və müəssisələrin tez-tez yaşaya bilməyəcəyi nəticələr nəticə verir.

Bütün uğurlu müəssisələr maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsini və gündəlik maliyyə əməliyyatlarının effektiv idarə olunmasını təmin edən sağlam maliyyə idarəetmə sistemində ehtiyac duyurlar. Strateji maliyyə idarəçiliyi

konsepsiyası və təcrübəsi müəssisənin idarəetmə strukturunda sahibkar və ya idarəçilər tərəfindən qəbul ediləcək bütün əsas maliyyə qərarları və təcrübələri əhatə edir. Keçmiş araşdırmalar göstərir ki, iqtisadi planlaşdırma, maliyyə qeydlərinin saxlanması, xarici peşəkar məsləhət və maliyyə təminatlı müəssisələrdə müvəffəqiyyətli müsbət əlaqələrə malikdir (Kennedy və Tennent, 2016). Müəssisələrin əsas hədəfləri olan böyümə və karlılıq üzrə effektiv və səmərəli maliyyə idarəçiliyinin əhəmiyyəti ümumiyyətlə qəbul olunsa da, müəssisələrdə strateji maliyyə idarəetməsi tətbiqləri üzrə maliyyə idarəetmə ədəbiyyatlarında məhdud sayda tədqiqatlar mövcuddur. Müəssisələrdəki bu təcrübələrin böyüməsi və rəqabət qabiliyyəti ilə bağlı araşdırmaların sayı eyni dərəcədə kiçikdir.

Mövcud vəziyyəti nəzərdən keçirildik də, müəssisələrin maliyyə sahələrində aparılan tədqiqatlar həm dünyada, həm də ölkəmizdə müəssisələrdə maliyyə imkanlarına və bu sahədə qarşılaşdıqları problemlərə yönəldilmişdir. Araşdırmalar göstərir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə fəaliyyət göstərən müəssisələr inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə xarici resurslardan daha böyük problemlər yaradırlar. İşgüzar sahibkarlar və ya menecerlər üçün xüsusilə mikro və kiçik müəssisələrin inkişafı üçün xarici mənbələrdən təmin etmək üçün kifayət qədər vacib olan maliyyə idarəetməsi təcrübələri, qıtlıq problemləri və makroiqtisadi məhdudiyyətlərə görə bu resurslar məhdud, maliyyə imkanlarına nisbətən gözə çarpır. Bu vəziyyət akademik araşdırmalarda əks olunur və müəssisələrdə maliyyə idarəetməsi təcrübələrində maliyyələşdirmə problemləri ilə müqayisədə daha az araşdırma aparıldığı görülür.

Aydındır ki, müəssisələr üçün xarici maliyyələşmə imkanlarının artması və şəraitin yaxşılaşdırılması, xüsusilə də ölkəmizdə kapital yığımının qeyri-kafi olması vəziyyətində nəzərə alınır. Lakin müəssisələrdə maliyyə resurslarına nail olmaq üçün bu resursların səmərəli istifadəsi eyni dərəcədə vacibdir. Məsələn, müvəffəqiyyətli istehsal və marketinq fəaliyyətinin nəticəsi olaraq satış həcmi artırma biləcək bir çox müəssisə öz debitor borclarının yığılmasında çətinliklərdən və onların iflas prosesinə gedə biləcəyi üçün borclarını ödəmə bilməməsi riskini

yaşayır. Eyni şəkildə, uzun müddətli investisiyalarını qısa müddətli maliyyə vəsaitləri ilə maliyyələşdirən və ya xərc analizlərini səhv göstərən şirkətlər də böyümə və gəlirlilik hədəflərinə nail olmaqda çətinlik çəkə bilərlər. Kifayət qədər kapitalla malik bir sıra müəssisələrdə pul idarəçiliyi və inventar nəzarətinin olmaması müəssisələrin iflasına səbəb ola bilər ("Uluyol", 2015). Bu nəticələrə baxmayaraq, ölkəmizdəki müəssisələrin sahibləri və ya menecerləri davamlı inkişafa nail olmaq və onların rəqabət qabiliyyətini artırmaqda böyük əhəmiyyətə malik olan strateji maliyyə idarəetmə təcrübələrinə kifayət qədər diqqət yetirmədikləri aşkar edilmişdir.

Edilən araşdırmalarda, müəssisələrin uğursuzluğunun ən əhəmiyyətli səbəbləri maliyyə planlaşdırma, planlaşdırılmamış böyümə, aşağı strateji və maliyyə proqnozu, həddindən artıq sabit sərmayə qoyuluşu və səhv kapital idarəçiliyi (Salazar et al., 2015) qazanmışdır.

Strateji maliyyə menecmenti müəssisələrdə maliyyələşdirməni ən dəqiq şəkildə aparılmasına, sərmayənin ən effektiv qiymətləndirilməsinə və idarə olunmasına və mənfəəti ən uyğun qaydada sərbəst buraxmaq və ya dağıtmağa dair qərarla bağlı maliyyə idarəetmə nəzəriyyələri kimi müəyyən edilir. "Təşkilatın məqsədlərinə nail olmaq üçün maliyyə idarəçiliyini təkmilləşdirmək və optimallaşdırmaq üçün nəzərdə tutulan maliyyə strategiyaları məqsədlərə, üsullara və alternativlərə daxildir (Salazar et al., 2015). Bu təriflərdən aydın olduğu kimi, strateji maliyyə idarəçiliyində ilk növbədə müəssisənin məqsədlərini müəyyənləşdirmək və sonra bu hədəflərə çatmaq üçün maliyyə idarəetməsi alətləri və proseslərinin planlaşdırılması və təşkili nəzərdə tutulur. Strateji maliyyə menecmenti proseslərində, maliyyə planlaşdırma mərhələsindən sonra müəssisənin əsas məqsədləri üçün nəzərdə tutulan bu planların ən effektiv və səmərəli icrası ən səmərəli və effektiv şəkildə həyata keçirilir, prosesdə mümkün pozuntular heç bir zaman itirmədən, qiymətləndirmə dövrünün fəaliyyəti Strateji maliyyə menecmentinin əsasını təşkil edir.

Maliyyə idarəçiliyi sahəsində nəzəriyyələr uzun müddətdir akademiklərin diqqətini cəlb etsə də, son illərdə maliyyə idarəetmə təcrübələri akademik

araşdırma mövzusu olmuşdur. McMahon, Hutchinson və Forsaith (McMahon et al., 2013), Avstraliya, Birləşmiş Krallıq və ABŞ, müəssisələrinin maliyyə idarəetmə təcrübələrinin işi, qabaqcıl araşdırmalar arasındadır. Bu tədqiqatdan sonra bir çox tədqiqatçı Müəssisələrdə müxtəlif maliyyə idarəetmə təcrübələrini müzakirə etmişdir. Nguyen, McMahon (1998-1993) işinə əsaslanan Vyetnamda müəssisələrin maliyyə idarəçiliyi praktikaları və karlılığı ilə əlaqəsi haqqında tezisində müəssisələrin maliyyə idarəçiliyi praktikasını aşağıdakı kimi xarakterizə edə bilərdi (Nguyen, 2001)

- (1) mühasibat informasiya sistemləri,
- (2) maliyyə hesabatlılığı və təhlili,
- (3) pul idarəçiliyi tətbiqləri,
- (4) alacaqları idarə edilməsi tətbiqləri,
- (5) inventar (təchizat) idarəetmə proqramları,
- (6) sabit aktivlərin idarə edilməsi proqramları,
- (7) maliyyə planlaşdırma təcrübələri

Müəssisələrin maliyyə idarəetmə təcrübəsi say və təbiət baxımından müxtəlifdir. Bu praktikalar ölkələrdəki özəl sektorun müxtəlif inkişaf səviyyələrinə görə fərqlənə bilər. Hunjra, Butt və Rehman (“Hunjra və digərləri”, 2010), Pakistanda fəaliyyət göstərən müəssisələr üzrə araşdırmalarında, kapital strukturunun qərarı, dividend siyasəti, investisiya qiymətləndirmə üsulları, işə götürən kapital və maliyyə qiymətləndirmə və onların geniş maliyyə idarəçiliyi praktikası var.

Strateji maliyyə menecmentinin tətbiqlərinin müəssisələrdəki artım və rəqabətə təsiri:

Kiçik və orta müəssisələr üzrə maliyyə idarəçiliyində müxtəlif ölkələrin müəssisələrinin maliyyə idarəetmə təcrübələrini və onların müəssisələrin fəaliyyəti, inkişafı və rəqabət qabiliyyətliliyi ilə əlaqələrini araşdırmaq üçün bir çox tədqiqatlar var. Bu tədqiqatların ən vacibi aşağıdakılardır:

Dumbu və Chabaya (Dumbu və Chabaya, 2012) Zimbabvendəki 120 KOS-lara dair etdikləri araşdırmada onlar biznesin effektiv nağd idarə edilməsi, effektiv

borcların idarə edilməsi və səmərəli idarə olunması ilə müsbət əlaqələr olduğunu aşkar etdilər.

Okafor Nigeriyada fəaliyyət göstərən altı kiçik müəssisəni araşdırmış və araşdırma nəticələri, beş müstəqil dəyişən olan mühasibat sistemləri, maliyyə idarəetmə məlumatı, müəssisə sərmayəsi rəhbərliyi, büdcə tətbiqləri və idarəetmə planlaşdırma anlayışlarının, müəssisələrin həyatda qalma, böyümə və onların karlılığına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

(<http://dergipark.gov.tr/>)

Salazar, Soto və Mosquedo, Meksikadakı 202 Müəssisələri əhatə edən və maliyyə qərarların və strategiyaların kiçik müəssisə rəqabətçiliyini araşdırdığı işlərində, qısa müddətli varlıqlarını və borclarını məhsuldar bir şəkildə idarə edən şirkətlərin, sektorda daha uzun müddət fəaliyyət göstərə bildiklərini, bu səbəbdən rəqabət güclərinin daha çox olduğunu ifadə etmişlər.

Niazi, Hunjra, Rashid, Akbar & Akhtar, Pakistandakı 64 müəssisə ilə reallaşdırdıqları işdə, müəssisə sərmayəsi siyasəti və performans dəyərləndirilməsinin, maliyyə nisbətlər və təşkilati performans üzərində müsbət və əhəmiyyətli bir təsiri olduğunu müəyyənləşdirmişlər.

(<http://dergipark.gov.tr/>)

Nyamao, Martin və s. Keniyada fəaliyyət göstərən 159 müəssisə üzərində reallaşdırdıqları işin nəticələrinin, maliyyə performansın nağd rəhbərliyi, alacaq rəhbərliyi və inventar rəhbərliyindəki məhsuldarlıq ilə müsbət korelyasiyaya sahib olduğunu göstərdiyini ifadə etmişlər.

(<http://dergipark.gov.tr/>)

Hettihawa və Wright maliyyə, cinsiyətsel və davamlılıq mövzularında Kanada və Yeni Zelandiyada fəaliyyət göstərən 220 müəssisədə araşdırıb, araşdırma nəticələri, regional müəssisələrin davamlılığının ümumi olaraq gözlənilənin üzərində olduğunu və qadın müəssisə sahibkarların, kişi müəssisə sahibkarlarına görə, dövriyyəsi yarım dəfə aşağı idi.

(<http://dergipark.gov.tr/>)

Beck işində, 56 ölkə müəssisə üzərində edilən araşdırmanı mövzu alaraq, kiçik miqyaslı firmalarda, "maliyyə maneələrin" böyümə üzərindəki təsirlərinin, böyük miqyaslı firmaların iki qatı olduğunu ifadə etmişdir.

Okoro Nigeriyadakı 32 ədəd kişi və 5 ədəd qadın şirkət sahibi ilə reallaşdırdığı araşdırmada, qadın şirkət sahiblərinin, müəssisələri üçün fondlaşdırma qaynağı tapmaqda və bəzi maliyyə rəhbərlik strategiyalarını tətbiqi daha çətin hesab etmişdir. Araşdırma nəticələri, təhsil səviyyəsinin, məhsuldar maliyyə rəhbərlik üzərində əhəmiyyətli bir təsiri olduğunu da göstərmişdir.

[\(http://dergipark.gov.tr/\)](http://dergipark.gov.tr/)

Voulgaris, Asteriou və Agiomirgianakis Yunanıstandakı 143 dürgar müəssələri araşdırıb və gəlirlilik, likvidlik, sabit qiymət gəliri və uzun müddətli borc maliyyələşdirilməsi istifadə faktorlarının müəssisənin böyüməsinə müsbət təsir etdiyini təyin etmişlər.

Yuxarıda göstərilən nəticələrdən görüldüyü kimi, strateji maliyyə idarəetmə təcrübələri dünyanın müxtəlif bölgələrində fəaliyyət göstərən müəssisələrin ümumi və maliyyə göstəricilərinə, artımına, rentabelliyyəsinə və rəqabətçiliyyəsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Ölkəmizdə ki müəssisələrlə əlaqədar edilən işlər də, müəssisələrdə maliyyə idarəetmə ilə əlaqədar problemlərdə, təsirli və məhsuldar olmayan maliyyə rəhbərlik tətbiqlərinin, bu problemlər içində əhəmiyyətli bir yerə sahib olduğunu göstərməkdədir.

Ölkəmizdə, müəssisələrin ən əhəmiyyətli maliyyə problemlərinin başında, qeyri-kafi öz sərmayə və xarici qaynaq tapmaqda yaşanan problemlər görünməkdədir. İƏİT ölkələri arasında 2010-2017 arasında müəssisələrin kreditlərində ən böyük artım Ölkəmizdə yaşanmış olmaqla birlikdə ("OECD", 2018), hələ də gəlinən nisbət, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin çox gerisindədir. 2004-ci ildə müəssisələrin ümumi kreditlər içindəki payı 5% səviyyəsində ikən, bu nisbət 2018-ci ildə 24%-ə yüksəlmişdir. Müəssisələrin maliyyə qaynaqları tapmaq çətinlikləri, ölkəmizdə bu mövzuda edilən araşdırmalardakı ağırlığın bu sahədə cəmləşməsinə səbəb olmuşdur.

Az kapital və kreditə çıxış imkanı ilə yanaşı, ölkəmizdəki müəssisələr maliyyə idarəetməsində mühüm problemlə sahələrə malikdirlər və pul idarəçiliyində səhvlər var. Zamanla səhv pul axını planlaması biznes sahiblərinin kapital və ya şəxsi vəsaitlərlə biznes maliyyələşməsində çatışmamazlıqların qarşısını almaq imkanı verir.

Bu vəziyyətin uzun müddəti müəssisənin əriməsinə gətirib çıxarır və çətin vəziyyətdə qalır. Pul vəsaitlərinin idarə edilməsinə əlavə olaraq, alacaqlar və inventar (təchizat) idarə olunması, borc alacaqları ödəmə müddətinin tənzimlənməsi, investisiya büdcəsi kimi bir çox strateji maliyyə idarəetməsi təcrübəsi, ölkəmizdə müəssisələrin böyüməsində və fəaliyyətində əhəmiyyətli rol oynayır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dissertasiya işində istehsal müəssisələrində davamlı inkişafının təmin edilməsində maliyyə resurslarının idarə edilməsi probleminin düzgün qaydada tədqiqi aşağıda göstərilən müəyyən praktiki-nəzəri nəticələri çıxartmağa və maraqlı təkliflər irəli sürməyə köməklik göstərir.

Ölkəmizdə müəssisələr, xərc yüksəkliyi səbəbiylə, maliyyə idarəetmə başda olmaq üzrə, ixtisas tələb edən mövzularda, professional idarəçiləri cəlb edə bilməyərək və xaricdən məsləhət xidmətləri ala bilmir. Həmçinin sahibkarların qərar qəbuletmə prosesində öz biliklərini və təcrübələrini görmək istəməmələri və müəssisədə qərar qəbul mexanizmlərini başqa bir şəxsə ötürmək istəməmələri də buna təsir edir.

Ölkəmizdə müəssisələrin maliyyə vəziyyəti, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin çox gerisindədir.

AR-nın təsərrüfat subyektləri əsasən texniki olaraq silahlanma səviyyəsini yüksəltmək, rəqabət qabiliyyəti olan məhsullar emal etmək, biznes fəaliyyətlərini böyütmək və yüksək mənfəət əldə etmək üçün əlavə borc vəsaitlərin cəlb olunması və bu vəsaitlərin səmərəli və əhəmiyyətli istifadəsi mövzularına xüsusilə fikir verməlidir.

MM-nin əsas funksiyası olaraq borc vəsaitlərdən istifadə sahibkarlıq subyektlərinin təsərrüfat-istehsal fəaliyyət sahəsini böyüdür, xüsusi kapitaldan daha səmərəli istifadə edilməsini həyata keçirir, ayrı-ayrı məqsədləri olan maliyyə fondlarının yaradılması prosesini intensivləşdirir və son nəticədə müəssisənin bazar dəyərini artırır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə menecmentinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan maliyyə təhlilinin əhəmiyyəti xeyli artırır. Müasır dövrdə maliyyə təhlilinə dair iki yanaşma mövcuddur. Birinci yanaşmada maliyyə təhlili geniş aspektdə başa düşülür, yəni kapital bazarı da daxil olmaqla ətraf mühit kontekstində təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsinin idarə edilməsi ilə əlaqədar analitik işlərin bütün bölmələrini əhatə edir, ikinci yanaşma maliyyə təhlilinin əhatə sferasının mühasibat uçotunun təhlili ilə məhdudlaşdırılmamasını nəzərdə tutur.

“Sevimli Dad” Müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodu üzrə maliyyə- təsərrüfat fəaliyyəti, maliyyə resursları kompleks təhlil edilib qiymətləndirilmiş, maliyyə menecmentinin təşkilində levericinin rolu və əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır.

Maliyyə menecmentinin səmərəli şəkildə təşkil edilməsi üçün əməliyyat leverici və maliyyə levericinin birlikdə səmərəsinin hesablanması mütləqdir. Əməliyyat leverici və maliyyə levericinin birgə səmərəsi müəssisənin fəaliyyəti ilə əlaqədar ümumi riskləri dəyərləndirməyə imkan verir, o cümlədən satışın miqdarının 1 % dəyişilməsi zamanı bir səhmin payına düşən xalis mənfəətin miqdarının dəyişilməsi faizini göstərir. Təhlil göstərir ki, böhran vəziyyətinin baş verməsi riskinə ən çox meyilli “Sevimli Dad” müəssisəsidir, “Azər Süd” Zavodunun isə əməliyyat leverici və maliyyə levericinin birgə səmərəsi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır ki, bu da həmin müəssisələrdə maliyyə menecmentinin səmərəli təşkili barədə aydın təsəvvür yaradır.

Maliyyənin təhlil edilməsinin əsas məqsədi müəssisənin maliyyə vəziyyətini obyektiv olaraq səciyyələndirən mühüm parametrləri, başqa sözlə desək, aktiv və passivlərin strukturunda, kreditor və debitor borclarında, xeyirlərdə və dəyən zərərlərdə tətbiq edilən yenilikləri müəyyən etməkdən ibarətdir. Maliyyənin təhlil edilməsi ilə təsərrüfat subyektlərinin maliyyə dayananaqlığını obyektiv şəkildə dəyərləndirmək, maliyyə vəsaitlərindən istifadəni səmərəliliyini müəyyən etmək, mütərəqqi maliyyələşdirmə mənbələrini aşkara çıxarmaq mümkündür.

Müəssisənin maliyyə dayananaqlığını yüksəltmək məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir:

- kreditor və debitor borclarının, qısamüddətli və uzunmüddətli maliyyə qoyuluşlarının səmərəli şəkildə idarə olunması;
- müəssisənin maliyyə ehtiyatının nəzərdə tutulmuş müəyyən qisminin sənədlər portfelinə qoyulması. Əsas fəaliyyətə nisbətən mənfəətin minimum səviyyəsində sənədlərə qoyulan investisiya yüksək likvidlik göstərir,
- rəqabət qabiliyyətinin inkişaf etməsi, məhsulun keyfiyyəti və əmtəənin bazarda irəli getməsinin effektiv olaraq təşkili üsulu ilə məhsulun satışından alınan gəlirin (mənfəətin) həcmi artırılması.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Ağamalıyev M., Şükürov T., Bakı-2010, "Ticarət müəssisəsinin iqtisadiyyatı". Azərbaycan Dövlət İqtisadiyyat Universitetinin dərslisi.
2. Məmmədov E.Y., Bakı-2014, "Müasir şəraitdə istehlak malları bazarının formalaşması və inkişafı problemləri".
3. Şəkərəliyev A.Ş., "Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətinin müasir vəziyyəti, onun inkişaf problemləri və perspektivləri". Məqalələr toplusu. 36-39 s.
4. T.Məmmədov., Bakı-2012, "Ticarətin təşkili və texnologiyası".

Rus dilində

1. Большаков С. В., 2012, Финансовая политика государства и предприятия. Курс лекций. – М.: Книжный мир, – s.93
2. Грязнова А.Г., 2014, Финансы, М., Финансы и статистика, – s.84
3. Ефимова О. В., 2014. Финансовый анализ: современный инструментарий для принятия экономических решений: учебник / О. В. Ефимова. — М.: Омега-Л,— s.28
4. Ковалев В. В., 2014, Корпоративные финансы и учет: понятия, алгоритмы, показатели / В. В. Ковалев, В. В. Ковалев. — М.: Проспект, s.356
5. Колачева Н. В., Быкова Н. Н., 2015. Финансовый результат предприятия как объект оценки и анализа / Н. В. Колачева, Н. Н. Быкова // Вестник НГИЭИ.- s. 29–35
6. Лихачева Н. О., Щуров С. А., 2016. Долгосрочная и краткосрочная финансовая политика предприятия. Учебное пособие. – М.: Вузовский учебник, s-87
7. Маркс К. 2014. Теории прибавочной стоимости. (IV том «Капитала»). Ч. 3. — М.,— 674 с. — (Соч. — 2-е изд. / К. Маркс, Ф. Энгельс; Т. 26, Ч. 3)
8. Мельников В.Д., Ильясов К.К., 2014 «Финансы». Алматы.. s- 32

9. Савицкая Г. В., 2013. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: учебник / Савицкая Г. В. — М.: Инфра — М,— s.46
10. Толкачева Н. А., 2014. Финансовый менеджмент: курс лекций / Н. А. Толкачева. — М.: Директ-Медиа,— s. 55\
11. Шеремет А. Д., Негашев Е. В., 2015. Методика финансового анализа деятельности коммерческих организаций / А. Д. Шеремет, Е. В. Негашев. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: ИНФА-М,— s. 208

Türk dilinde

1. Kızılgöl, Ö. ve İşgüden, B., 2014 “Bir işletmenin ekonomik faaliyetinin analizi. Ders Kitabı ”- T: Infra s.147
2. Abdullah, R.B., 2016, “ Finansal ve yönetim analizi “Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 8(2), 79-96.
3. İbicioğlu, H., Taş, S. ve Özmen, H.İ., 2015. “Finansal Borç Yönetimi ve Sermaye Danışmanlığı:”.. T: Ekonomi-Finanslar,. -600 s.
4. Çakır, Hafize. (2013), “Nakit Döngüsünün Firma Kârlılığına Etkisinin Sektörel Analizi”, Yaşar Üniversitesi Dergisi, Cilt 8, Sayı 30, s.4948-4965.
5. Çetin, Ali Cüneyt - Akyüz, Yılmaz - Genç, Erhan. (2011), “Küresel Kriz Sürecinde İmalat Sanayi İşletmelerinin Finansal Sorunlarının Değerlendirilmesi Uşak İli Örneği”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:13, s. 101-118.
6. Aksoy, Ahmet ve Yalçiner, Kürşat (2015). İşletme Sermayesi Yönetimi, Ankara: Gazi Kitapevi. Aktan, Bora ve Bodur, Bora (2006). “Oran Aracılığı ile Finansal Durumunuzu Nasıl Çözümlersiniz? Küçük İşletmeler İçin Bir Rehber”, Journal of Yaşar University, 1(1), ss. 49-67.

İngilis dilinde

1. Abanis, Turyahebwa - Sunday, Arthur - Burani, Aluonzi – Eliabu, Byamukama (2013), Financial Management Practices In Small And

Medium Enterprises in Selected Districts In Western Uganda, Research Journal of Finance and Accounting, Vol. 4, No. 2, pp. 29-42.

2. Smith K. (2010). "Profitability versus Liquidity Trade-offs in Working Capital Management", in Readings on the Management of Working Capital. Ed. K. V. Smith, St. Paul, West Publishing Company, pp. 549-562.

3. "The Economic Environment of Housing: Income Inequality and Insecurity", by C. Tilly (2011)

4. Lazaridis I, Tryfonidis D, 2016. "Relationship between working capital management and profitability of listed companies in the Athens stock exchange". Journal of Financial Management and Analysis, 19: p.26-25.

İnternet resursları

1. www.maliyye.gov.az/
2. <http://www.stat.gov.az>
3. <http://anfes.gov.az>
4. <http://economy.gov.az>
5. www.muhasib-az
6. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/427528>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Müəssisələrdə rentabelliyn əsas növləri.....	12
Cədvəl 2. “Sevimli Dad” müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodunun balans aqreqlarının strukturu, (2015-2018-ci illər) min manat.....	37
Cədvəl 3. “Sevimli Dad” müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodunun kapital strukturu (2015-2018-ci illər) min manat.....	38
Cədvəl 4. “Sevimli Dad” müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodunun mühasibat balansının likvidlik əmsalı (2015-2018-ci illər).....	39
Cədvəl 5. “Sevimli Dad” müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodu üzrə rentabellik göstəriciləri (2015-2018-ci illər).....	40
Cədvəl 6. “Sevimli Dad” müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodu üzrə aktivlərin dövriyyəsi (2015-2018-ci illər).....	40
Cədvəl 7. “Sevimli Dad” müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodu üzrə maliyyə levereci (2015-2018-ci illər).....	45
Cədvəl 8. “Sevimli Dad” müəssisəsi və “Azər” Süd Zavodu üzrə əməliyyat və maliyyə levericinin birgə səmərəsi (2015-2018-ci illər).....	47